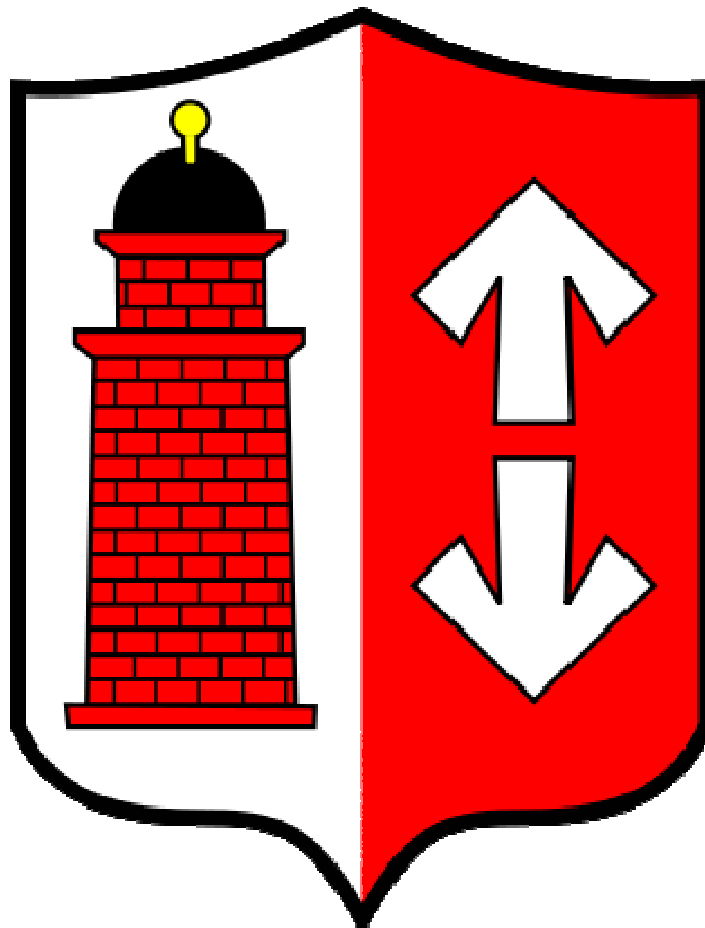

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI

GMINY OPATÓWEK

NA LATA 2022 - 2025

OPATÓWEK 2021

SPIS TREŚCI	str.
Wstęp.....	4
1. Położenie i krótka charakterystyka gminy.....	5
2. Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	9
3. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami – zadania i kompetencje organu gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	10
4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.	11
5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego.....	19
5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	19
5.1.1. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2030.....	19
5.1.2. Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030.....	21
5.1.3. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	22
5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa.....	23
5.2.1 Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego	23
5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego	24
5.2.3. Program opieki nad zabytkami województwa wielkopolskiego.....	27
6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	28
6.1. Zabytki nieruchome o najwyższym znaczeniu dla gminy wpisane do rejestru zabytków.....	28
6.2. Wykaz zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.....	29
6.3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków.....	37
6.4. Krajobraz kulturowy – obszarowe wpisy do rejestru zabytków (układy urbanistyczne, parki kulturowe, parki krajobrazowe).....	38
6.5. Zabytki archeologiczne.....	40
6.5.1. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków.....	41
6.5.2. Stanowiska archeologiczne o własnej formie krajobrazowej.....	41
6.5.3. Opis koncentracji stanowisk archeologicznych łącznie z ich funkcją i krótką analizą chronologiczną, uwarunkowania fizjograficzne.....	42
6.5.4. Stan zachowania zabytków archeologicznych oraz istotne zagrożenia dla zabytków archeologicznych.....	46
7. Dziedzictwo niematerialne.....	48

8. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego.....	51
8.1. Uwarunkowania wynikające ze <i>Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy</i>	51
8.2. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gminy.....	55
8.3. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.....	57
8.4. Uwarunkowania wynikające z ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.....	58
9. Charakterystyka i ocena stanu zachowania zabytków wpisanych do rejestru zabytków.....	59
10. Obszary największego zagrożenia dla zabytków w gminie.....	69
11. Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	71
11.1. Gminna ewidencja zabytków.....	71
11.2. Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków.....	72
11.3. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.....	73
11.4. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.....	74
11.5. Określenie zasobów zabytkowych, które można wykorzystać do tworzenia np. tras turystycznych, ścieżek dydaktycznych itp.	74
12. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	78
13. Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	79
14. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	80

Wstęp

Dziedzictwo kulturowe to ważny czynnik życia i działalności każdego człowieka. Stanowi ono dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, jak również dorobek naszych czasów. Zawiera w sobie wszystkie skutki środowiskowe wynikające z interakcji pomiędzy ludźmi a otoczeniem na przestrzeni dziejów. Dziedzictwo kulturowe jest narodowym dobrem i stanowić winno istotny fragment działalności społeczeństwa obywatelskiego. Jako dzieło człowieka ma charakter uniwersalny lub lokalny. W jednym i drugim przypadku jest predysponowane do odegrania zasadniczej roli w polityce regionalnej państwa oraz działalności samorządowych regionów i subregionów. Muszą one uznać potrzebę ochrony historycznych wartości regionów oraz pielęgnowanie tradycji lokalnych za podstawowy warunek tożsamości społecznej. Dziedzictwo bowiem tworzy i rozwija poczucie narodowej tożsamości i bezpośredniego związku człowieka z krajem, regionem, miejscowością. Dziedzictwo kulturowe jest podstawowym warunkiem trwania społeczności lokalnych, a zarazem stanowi atrakcyjny produkt rynkowy i czynnik rozwoju gospodarczego. Zmieniająca się rzeczywistość społeczna i ekonomiczna oraz wolny rynek gospodarczy stwarzają poważne niebezpieczeństwo dla wszystkich składników dziedzictwa kulturowego. Zatem konieczne jest znalezienie kompromisu pomiędzy kanonami ochrony, a wymogami życia i prawami ekonomii, mając na uwadze, że mieszkańcy gminy są spadkobiercami i depozytariuszami ukształtowanego w długim procesie historycznym dorobku kulturowego poprzednich pokoleń. Należy więc pamiętać, że dziedzictwo kulturowe podlega ochronie i powinno być obejmowane jak najszerszymi formami zabezpieczeń, gdyż właśnie w oparciu o elementy własnego dziedzictwa jednostka identyfikuje się z daną społecznością, jej wartościami i celami, może aktywnie się w niej rozwijać. Wobec tego niezwykle ważne jest rozumienie dziedzictwa i traktowanie dziedzictwa jako wartości nadrzędnej, ponadczasowej, niezależnej od tego, kto był jej twórcą, właścicielem czy opiekunem.

Ochronę zabytków definiuje się jako ogół działań mających na celu zapewnienie zabytkom: *trwania dum mundus durat* (jak długo będzie istniał świat); uczestnictwa w kształtowaniu świadomości indywidualnej i społecznej; wypełniania roli składnika współkształtującego środowisko człowieka. Zabytki są bowiem nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego człowiekowi środowiska jego życia, a ich zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem

w ważnym interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki.

Ochrona dziedzictwa kulturowego gminy Opatówek związana jest z jego interpretacją oraz efektywnym zarządzaniem jego zasobami zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju. Dziedzictwo bowiem, jako wspólne dobro i czynnik prorozwojowy, ma służyć współczesnym i przyszłym pokoleniom. Konstytucyjny obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego spoczywa na administracji państwa, na samorządzie terytorialnym, na właścicielach lub użytkownikach zasobów oraz na wszystkich uczestnikach procesów społecznych, edukacyjnych, artystycznych, naukowych czy gospodarczych. Dziedzictwo kulturowe gminy jest jej wartością, która zauważona i odpowiednio wyeksponowana w strategiach i planach, może zostać wykorzystana w procesach rozwoju regionalnego.

Program opieki nad zabytkami gminy Opatówek na lata 2022-2025 jest programem dotyczącym realizacji zadań publicznych w zakresie ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego gminy, określa jego zasoby i podstawowe kierunki działań dla zachowania i poprawy jego stanu zachowania oraz wskazuje prawne uwarunkowania jego ochrony, służąc także szeroko pojętej współpracy między poszczególnymi podmiotami odpowiedzialnymi za obiekty zabytkowe.

Niniejszy dokument jest aktualizacją *Programu opieki nad zabytkami gminy Opatówek na lata 2017-2020* przyjętego Uchwałą Nr 284/17 Rady Miejskiej Gminy Opatówek z dnia 30 maja 2017 r.

1. Położenie i krótka charakterystyka gminy

Gmina Opatówek to gmina miejsko-wiejska, położona w środkowo-zachodniej Polsce, w południowo-wschodniej części województwa wielkopolskiego, w aglomeracji kalisko-ostrowskiej, w malowniczym krajobrazie Wzgórz Opatowsko - Malanowskich. Stanowi jedną spośród jedenastu gmin tworzących powiat kaliski, zajmując 9% powierzchni w jego środkowo-zachodniej części. Siedzibą władz samorządowych gminy jest jej największy ośrodek osadniczy z nieco ponad 3 600 mieszkańcami, położone w centrum gminy miasto Opatówek, o średniowiecznym rodowodzie, rozlokowane nad rzeką Cienią, przy dogodnych szlakach komunikacyjnych – drogowych i kolejowych, oddalone ok. 9 km na wschód od stolicy powiatu, Kalisza. W latach 1975–1998 gmina położona była w ówczesnym województwie kaliskim.

Powierzchnia gminy zajmuje obszar 104,27 km². Użytki rolne zajmują 85 % powierzchni gminy, natomiast użytki leśne tylko 7,3 %, co stanowi jeden z niższych wskaźników lesistości w powiecie kaliskim. Część powierzchni gminy zajmują obszary chronionego krajobrazu: *"Dolina rzeki Swędrni"* i *"Dolina rzeki Prosnny"*, obejmujące swym zasięgiem wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, również na terenach gmin ościennych. Na terenie gminy występuje również specjalny obszar ochrony siedlisk w ramach sieci *NATURA 2000*, obejmujący centralną część obszaru chronionego krajobrazu *"Dolina rzeki Swędrni"*.

Według danych z 31.12.2020 r., gminę zamieszkuje 10 636 osób, czyli 13,0 % ludności powiatu. Gęstość zaludnienia wynosi 104 os/km². Strukturę osadniczą tworzą miasto Opatówek i 27 sołectw: Borów, Chełmce, Cienia Druga, Cienia – Folwark, Cienia Pierwsza, Cienia Trzecia, Dębe – Kolonia, Janików, Józefów, Kobierno, Michałów Drugi, Michałów Trzeci, Nędzerezew, Porwity, Rajsko, Rożdżały, Sierzchów, Szałe, Szulec, Tłokinia Kościelna, Tłokinia Mała, Tłokinia Nowa, Tłokinia Wielka, Trojanów, Warszew, Zawady, Zduny, obejmujących 32 miejscowości.

Gmina graniczy:

- od zachodu z miastem Kalisz,
- od południa z gminą Godziesze Wielkie,
- od południowego wschodu z gminą Szczytniki,
- od północnego wschodu z gminą Koźminek,
- od północy z gminą Ceków Kolonia,
- od północnego zachodu z gminą Żelazków.

Jednostki osadnicze gminy łączy dobrze rozwinięta sieć dróg gminnych i powiatowych. Przez tereny gminy wiodą również drogi: krajowa nr 12 granica państwa (D-PL) - Poznań – Kalisz – Sieradz – Chełm – granica państwa (PL-BY), wojewódzka nr 471 Opatówek – Rzymosko, a także linia kolejowa relacji Warszawa – Wrocław ze stacją w Opatówku, umożliwiającą połączenie z wieloma miejscowościami, również trasa kolejki wąskotorowej relacji Opatówek – Zbiersk – Turek, która z uwagi na stan techniczny, obecnie funkcjonuje tylko w sezonie turystycznym na odnawianym odcinku Zbiersk – Petryki.

Według regionalizacji fizycznogeograficznej Polski prof. Jerzego Kondrackiego, obszar gminy położony jest w granicach prowincji Niżu Środkowoeuropejskiego, w makroregionie Nizina Południowowielkopolska, w mezoregionie Wysoczyzna Kaliska. Najwyższe punkty Wysoczyzny to

Wzgórza Opatowsko-Malanowskie w okolicach miejscowości Chełmce (189 m n.p.m.). Rzeźba terenu, z dominującymi równinami, poprzecinanymi obszarami wysoczyznowymi i dolinami rzecznyymi, została ukształtowana w okresie zlodowacenia środkowopolskiego. Cały obszar gminy znajduje się w granicach dorzecza Warty, na terenie zlewni rzeki Prosnę (lewego dopływu Warty). Przez teren gminy przepływają meandrujące rzeki Swędnia i Pokrzywnica, będące jednymi z ważniejszych dopływów Prosnę, na której prawym dopływie - rzece Pokrzywnica - w latach 70. XX w. wybudowano zbiornik retencyjny „Pokrzywnica” zwany również „Szałe”, o powierzchni 154 ha, który powstał na gruntach wsi Szałe, Trojanów i Zduny. We wsi Szałe okolice zbiornika retencyjnego zagospodarowano rekreacyjnie.

Na terenie gminy występują udokumentowane zasoby pospolitych surowców mineralnych: kruszywa naturalne w Zdunach i eksploatowane w miejscowości Cienia surowce ilaste.

Badania archeologiczne i pozyskane artefakty potwierdzają, iż tereny gminy były miejscem osadnictwa od czasów prehistorycznych. Intensyfikacja osadnictwa nastąpiła dopiero w czasach średniowiecznych i taką metrykę posiada większość miejscowości. Za panowania Piastów przebiegał tutaj szlak handlowy z zachodu na południowy wschód. Opatówek od połowy XIII w. stanowił własność arcybiskupów gnieźnieńskich, którzy jego właścicielami byli aż do k. XVIII w., kiedy to po II rozbiórce Polski dobra kościelne zostały skonfiskowane przez władze pruskie. W czasie najazdu krzyżackiego w 1331 r. Opatówek został znacznie zniszczony, ale już wkrótce uzyskał prawa miejskie – po 1338 r. Ok. 1360 r. arcybiskup gnieźnieński Jarosław Bogoria Skotnicki uzyskał u króla Kazimierza Wielkiego potwierdzenie nabycia praw miejskich dla Opatówka. Tenże arcybiskup wybudował tutaj pierwszy kościół i zamek. W 1440 roku arcybiskup Wincenty Kot z Dębna przeniósł Opatówek z prawa polskiego na prawo średzkie. W 1605 r. odnotowano, iż panująca w okolicy zaraza spowodowała wyludnienie Opatówka.

Po II rozbiórce Polski w 1793 r. tereny gminy dostały się pod panowanie pruskie – należały do departamentu kaliskiego Prus Południowych, w latach 1807-1815 leżały w granicach Księstwa Warszawskiego, natomiast po kongresie Wiedeńskim w 1815 r. znalazły się pod zaborem rosyjskim, w Królestwie Polskim. Pruski zaborca skonfiskował dobra arcybiskupie i przekazał na rzecz skarbu państwa. W 1807 r. Napoleon I Bonaparte nadał je generałowi Józefowi Zajączkowi, późniejszemu namiestnikowi Królestwa Polskiego, jako własność

dziedziczną. Od tego czasu datuje się rozwój miasta. Generał w 1824 r. sprowadził z Saksonii rzutkiego przedsiębiorcę Adolfa Gotlieba Fiedlera, który wybudował tu olbrzymią fabrykę sukna wraz z budynkami towarzyszącymi (folusz, wozownia, magazyny). Po śmierci generała Zajączka, na mocy testamentu z 1826 r. dobra opatóweckie otrzymał Józef Radoszewski. Od 1833 r. właścicielami byli jego spadkobiercy - synowie Aleksander i Ignacy. W 1859 r. dobra sprzedano Janowi Funduklejowi. Ostatnimi właścicielami, od 1878 do 1944 roku, była rodzina Schlösserów.

Prawa miejskie Opatówek utracił w maju 1870 r., w ramach represji za udział mieszkańców w powstaniu 1863 r., które ponownie uzyskał 1 stycznia 1902 r. Nową szansę rozwoju otrzymał Opatówek w 1902 r., kiedy uruchomiono przebiegającą tędy linię kolei warszawsko-kaliskiej, a w 1914 r. zbudowano kolejkę wąskotorową z Opatówka do Zbierska. Wybuch I wojny światowej zahamował rozwój Opatówka. W okresie międzywojennym działało w Opatówku wiele organizacji o charakterze kulturalno-społecznym: W 1938 r. podłączono Opatówek do elektrowni w Kaliszu.

W czasie II wojny światowej tereny gminy wcielono do Okręgu Rzeszy, jako tzw. Okręg Warthegau - Kraj Warty. Hitlerowski najeźdźca represjonował i prześladował mieszkańców gminy, z których wielu straciło życie, w tym społeczność żydowska. Po wyzwoleniu przez wojska radzieckie w styczniu 1945 roku, rozpoczął się nowy etap przemian społeczno-gospodarczych w realiach 2 poł. XX i początku XXI w., a obecnie podejmowane działania podnoszą atrakcyjność gminy dla mieszkańców, turystów i inwestorów.

Warto wspomnieć, iż gmina związana jest z biografią znanych osób, np.:

- Opatówek był w latach trzydziestych XIX w. miejscem urodzenia braci Gillerów, synów burmistrza Opatówka Jana Kantego Gillera: urodzonego w 1831 r. Agatona, który był historykiem, publicystą, aktywnym działaczem emigracyjnym i jednym ze współzałożycieli Muzeum Polskiego w Rapperswilu, oraz urodzonego w 1833 r. Stefana – poety znanego jako „Stefan z Opatówka”, nauczyciela historii i języka polskiego szkół kaliskich. Obecnie ich imię nosi opatowska biblioteka publiczna.
- W Opatówku dzieciństwo i lata szkolne spędzał, urodzony w pobliskim Kaliszu w 1913 r., Eligiusz Kor-Walczak, pisarz, poeta, regionalista, społecznik, członek m.in. Towarzystwa Przyjaciół Opatówka, inicjator powołania czasopisma „Opatowianin”.

O przeszłości i dawnych wydarzeniach historycznych tych ziem świadczą też

miejsca pamięci i pomniki, które wpisane są nie tylko w świadomość lokalnej społeczności, ale także w krajobraz kulturowy. Należą do nich m. in.:

- w Opatówku pomnik "W hołdzie poległym i pomordowanym Mieszkańcom Gminy Opatówek w latach 1939 -1945", odsłonięty w 1981 r.;
- również w Opatówku znajduje się tablica upamiętniająca braci, Agatona i Stefana Gillerów, na budynku ich rodzinnego domu, przy placu Wolności;
- w Chełmcach na cmentarzu parafialnym znajduje się grób rodzinny Powstańca Wielkopolskiego Józefa Kubasiaka, przy którym odbywają się gminne uroczystości, upamiętniające kolejne rocznice wybuchu powstania;
- w Rajsku, na ścianie zewnętrznej świątyni znajduje się tablica poświęcona ofiarom Katynia.

Osobną, specyficzną kategorią miejsc tworzących krajobraz kulturowy gminy są cmentarze: katolicko-ewangelicki w Opatówku, gdzie m.in. znajdują się groby Jana Kantego Gillera - oficera napoleońskiego i burmistrza Opatówka, Konstantego Stokowskiego - uczestnika powstania styczniowego 1863 r., a także Stefana Gillera, poety i przyjaciela Adama Asnyka; katolickie: w Chełmcach, w Rajsku, w Tłokini Kościelnej; również ewangelicki w miejscowości Dębe - Kolonia, które są świadectwem wielokulturowości tych ziem.

W krajobrazie kulturowym widoczne są również małe obiekty kultowe – kapliczki i krzyże przydrożne, mocno splecione z polską kulturą i obyczajowością, świadczące nie tylko o religijności mieszkańców tego terenu, ale i o bogactwie tutejszej kultury ludowej, m.in. w miejscowościach: Opatówek, Cienia Pierwsza, Cienia Druga, Kobierno, Porwity, Rajsko, Tłokinia Kościelna.

Wykształcony na przestrzeni wieków dorobek kultury materialnej, którego zasoby przetrwały w gminie do czasów obecnych, również dziedzictwo niematerialne – tradycja, obrzędy, muzyka ludowa, postaci i zdarzenia historyczne - są wyrazem troski władz samorządowych, aby poznały je kolejne pokolenia, dają również podstawę do kreowania nowych propozycji turystycznych, promocyjnych i generujących wzmacnianie lokalnych więzi społecznych.

2. Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Nadrzędnym celem *Programu opieki nad zabytkami gminy Opatówek na lata 2022-2025* jest ukierunkowanie działań samorządu gminnego na poprawę stanu zachowania i utrzymania zasobów dziedzictwa kulturowego gminy. Szczegółowe cele wynikają z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków

i opiece nad zabytkami.

Cele te określone zostały następująco:

- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami – zadania i kompetencje organu gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

1. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2021, poz. 1372 ze zm.).

Zgodnie z art. 7, ust. 1, pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. spraw kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021 r., poz. 710 ze zm.), która nakłada na gminę następujące obowiązki i uprawnienia:

- a) prawo utworzenia przez radę gminy (po uprzednim zasięgnięciu opinii konserwatora zabytków) parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art.16),
- b) obowiązek uwzględniania w strategii rozwoju gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planach

zagospodarowania przestrzennego ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 18 i 19),

c) obowiązek uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 20),

d) obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art. 22 ust. 4),

e) przyjmowanie zawiadomień o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem oraz powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 32 ust.1 pkt 3 i ust. 2),

f) przyjmowanie zawiadomień o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 33 ust. 1 i 2),

g) sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich i budowlanych przy zabytku, do którego gmina posiada tytuł prawny (art. 71 ust. 1 i 2)

h) prawo udzielania przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętych uchwałach, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków (art. 81),

i) obowiązek sporządzenia przez wójta gminy na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ust.1).

j) obowiązek sporządzenia i przedstawienia radzie gminy sprawozdania z realizacji programu (art. 87 ust. 5).

4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawarte zostały w szeregu dokumentach:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.)

Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Zgodnie z art. 5, art. 6 ust. 1 Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego, zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju oraz stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu

polskiego, jego trwania i rozwoju. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa art. 86 ustawy.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021 r., poz. 710 ze zm.)

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w kraju, określa politykę zarządzania zabytkami, wyznacza główne zadania państwa i właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe zapisy określają przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, formy ochrony zabytków.

Użyte w art. 3 ustawy określenia oznaczają:

- 1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
- 3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
- 4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii

i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;

10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;

11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;

12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;

13) historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;

14) krajobraz kulturowy - postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;

15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Ochrona zabytków (art. 4) polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

W art. 5 zdefiniowane zostało pojęcie opieki nad zabytkami, która sprawowana jest przez właściciela lub posiadacza zabytku. Polega ona

w szczególności na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku wraz z jego otoczeniem w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ze względu na bardzo zróżnicowany charakter obiektów, które mogą być zabytkami, w art. 6 przedstawiono przykładowe wyliczenie z podziałem na zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności: krajobrazami kulturowymi, układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, działami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego, obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi, cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni, miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności: dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, materiałami bibliotecznymi, instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi, przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności: pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub

tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Ustawa wyróżnia (w art. 7) następujące formy ochrony:

- 1) wpis do rejestru zabytków,
  - 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- 2) uznanie za pomnik historii,
- 3) utworzenie parku kulturowego,
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Zgodnie z art. 36 ust. 1, pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16 b i 16 c ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust.1;
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą

zaprojektowanej zieleni;

12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa można prowadzić prace konserwatorskie i restauratorskie oraz badania konserwatorskie na podstawie pozwolenia wydanego przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego.

Tryb wydawania pozwoleń na prace przy zabytkach określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r., poz. 81).

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2021 r., poz. 1372 ze zm.)

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. spraw kultury, a więc bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2020, poz. 1219 ze zm.)

Ustawa określa, że przy sporządzaniu prognozy oddziaływania na środowisko należy dokonać analizy i oceny oddziaływania m.in. na obiekty zabytkowe. W przypadku odstąpienia od przeprowadzenia postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, ustawa nakłada obowiązek sprawdzenia, czy decyzja o odstąpieniu uwzględnia obszary mające znaczenie dla dziedzictwa kulturowego.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2021, poz. 1098 ze zm.)

Zgodnie z art. 83 a ust. 1 ustawy, zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków - wojewódzki

konserwator zabytków.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2021 r., poz. 741 ze zm.)

Zapisy ustawy określają, iż podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, decyzji o warunkach zabudowy oraz ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego należy uwzględnić obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Ustawa nakłada na samorządy obowiązek zawiadomienia konserwatora zabytków o przystąpieniu do sporządzania studium i planów zagospodarowania przestrzennego, uwzględnienia wniosków konserwatorskich oraz uzgodnienia dokumentów.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2020 r., poz. 1990 ze zm.)

Ustawa określa, w art. 13 ust 4, iż pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, stanowiącej własność jednostki samorządu terytorialnego i Skarbu Państwa. Zgodnie z art. 13 ust. 5 sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 29, jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z niej, można nałożyć na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej obiektów zabytkowych. Przy sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, ustaloną cenę obniża się o 50 % (art. 68). Właściwy organ, może za zgodą odpowiednio wojewody, rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. Nr z 2020 r., poz. 1333 ze zm.)

Art. 5 ust. 1 pkt 7 oraz ust. 2.

Obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz utrzymywać

w należyтым stanie technicznym i estetycznym, nie dopuszczając do nadmiernego pogorszenia jego właściwości użytkowych i sprawności technicznej, w szczególności w zakresie związanym z wymaganiami ochrony obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

Art. 30 ust. 2.

Do zgłoszenia robót budowlanych należy dołączyć, w zależności od potrzeb, pozwolenia, uzgodnienia i opinie wymagane odrębnymi przepisami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 30 ust. 7.

Właściwy organ może nałożyć, w drodze decyzji, obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 39 ustawy określa, iż:

- prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia konserwatora zabytków,
- pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków,
- w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów nie wpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w terminie 30 dni od dnia doręczenia; niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

Art. 67 ust. 1. 2-4.

Jeżeli nieużytkowany lub niewykończony obiekt budowlany nie nadaje się do remontu, odbudowy lub wykończenia, organ nadzoru budowlanego wydaje decyzję nakazującą właścicielowi lub zarządcy rozbiórkę tego obiektu. Przepisu tego nie stosuje się do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków. W stosunku do obiektów budowlanych niewpisanych do rejestru zabytków, a objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, decyzję o rozbiórce organ nadzoru

budowlanego wydaje po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w terminie 30 dni. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się za uzgodnienie.

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2019 r., poz. 1170 ze zm.)

Na podstawie art. 7 ust.1 pkt 6 grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej, zwolnione są od podatku od nieruchomości.

5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

5.1.1. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2030

Strategia rozwoju kapitału społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 przyjęta została Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r.

W dokumencie wskazano konieczność pełniejszego wykorzystania wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego. Głównym celem *Strategii* jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Cel główny realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe, z których cel 2. „Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich” zawiera działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. W ramach tego celu wyróżniono m.in. następujące priorytety:

- 1) ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
- 2) digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Fundamentalnym warunkiem umożliwiającym aktywne uczestnictwo w kulturze jest dostępność szeroko rozumianego dziedzictwa. Z jednej strony, dziedzictwo to wymaga odpowiedniej ochrony i zachowania, z drugiej zaś stanowi potencjał, który należy efektywnie wykorzystać na potrzeby budowania kapitału społecznego, poczucia tożsamości i wspólnoty, a także wzrostu ekonomicznego.

Jednym z kluczowych zadań państwa w tym obszarze jest zatem dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków. W tym celu realizowany będzie projekt strategiczny pn. *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*". Głównym celem dokumentu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Dwa spośród trzech celów szczegółowych mają wpływ na poziom kapitału społecznego w Polsce. Są to:

- Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego,
- Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa.

Jednym z priorytetowych działań w omawianym obszarze będzie wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii. Realizowane będą inicjatywy polegające na inwestycjach w zakresie ochrony i zachowania Pomników Historii oraz rozwoju i promocji związanej z nimi oferty turystycznej. Istotne znaczenie wśród krajowych zabytków odgrywają również obiekty o charakterze sakralnym, które cechuje wysoki poziom artystyczny oraz ponadprzeciętne wartości historyczne i naukowe. Projekt strategiczny pn. *Rozwój turystyki kulturowej* obejmie następujące działania dotyczące zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii:

- Dofinansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach znajdujących się w najgorszym stanie zachowania.

W przypadku szlaków kulturowych inwestycje obejmujące kilka lub kilkanaście zabytków znacząco wpłyną na waloryzację krajobrazu kulturowego, eksponując jego unikalne cechy. Elementem przedsięwzięć z tego obszaru będą również prace remontowe i porządkujące najbliższe otoczenie zabytków, co stanowi istotę planowanego programu wsparcia dla szlaków kulturowych.

- Dofinansowanie projektów wspierających proces upowszechniania i udostępniania dziedzictwa kulturowego oraz jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami.

Celem tego rodzaju przedsięwzięć będzie zwiększenie zaangażowania społeczności lokalnych w opiekę nad zabytkami i równolegle – wzmocnienie poczucia tożsamości oraz więzi lokalnych składających się na kapitał społeczny. Wsparcie obejmie podmioty zarządzające szlakami kulturowymi i Pomnikami Historii, które podejmą współpracę z lokalnymi organizacjami pozarządowymi oraz samorządami.

Projekt strategiczny pn. *Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej* ma na celu

realizację działań związanych z szeroko pojętą cyfryzacją i udostępnianiem zasobów dziedzictwa kulturowego. Zakres projektu obejmie m.in. następujące działania:

- 1) kontynuacja procesu digitalizacji wszystkich rodzajów zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów muzealnych, archiwalnych, audiowizualnych, bibliotecznych i zabytkowych w państwowych instytucjach kultury i archiwach;
- 2) systemowe udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego przez budowę centralnych punktów dostępu do zasobów kultury, nauki i administracji.

5.1.2. Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030

Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030 przyjęta została Uchwałą Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. Głównym celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. Szczególny nacisk położono na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, gdyż decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Dokument uwzględnia problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony dziedzictwa kulturowego wymieniono:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary o znaczeniu przyrodniczym i kulturowym poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu,
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenów o niższym reżimie ochronnym,
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich,
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni: starych dzielnic mieszkaniowych, obiektów przemysłowych, pokolejowych, opuszczonej zabudowy.

5.1.3. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022 przyjęty został Uchwałą Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. W *Krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022* dokonano ewaluacji Krajowego Programu na lata 2014-2017. Sprawozdanie końcowe z oceny realizacji wybranych elementów Programu zostało zamieszczone na stronie internetowej Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego pod adresem: www.kultura.gov.pl.

Na podstawie wyników ewaluacji i doświadczeń towarzyszących realizacji Programu na lata 2014-2017, przy przygotowywaniu Programu na lata 2019-2022 położono szczególny nacisk na zmiany w warstwie:

- 1) poprawy struktury zarządzania, monitoringu i ewaluacji Programu,
- 2) wyraźnego powiązania wskaźników realizacji Programu z konkretnymi zadaniami, zaplanowanymi jako elementy realizacji kierunków działania i celów szczegółowych.

W przyjętym dokumencie określony został cel główny, jakim jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Celowi głównemu przyporządkowano trzy cele szczegółowe oraz kierunki działania i zadania:

1. Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.

1.1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym:

- szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami,
- budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym,
- merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach,
- konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.

1.2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym:

- wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich,
- ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich,
- wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego,
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

2. Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

2.1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami:

- upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy).

2.2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego:

- podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

3. Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

3.1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości:

- kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami,
- tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3.2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami:

- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa

5.2.1. Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku

Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku przyjęta została przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego Uchwałą Nr XVI/287/2020 z dnia 27 stycznia 2020 r.

Wśród kluczowych wyzwań dla Wielkopolski wymieniono „Przeciwdziałanie dezintegracji społecznej i utracie regionalnej tożsamości, rozwijanie kapitału społecznego i kulturowego”. Samorząd Województwa przyjął następującą wizję rozwoju województwa wielkopolskiego: „Wielkopolska w 2030 roku to region przodujący w kraju, liczący się w Europie i szanujący jej uniwersalne wartości, świadomy swojego dziedzictwa przyrodniczego i cywilizacyjnego, spójny, zrównoważony i dostępny terytorialnie, otwarty na nowe

idee i ludzi, silny nowoczesną gospodarką, aspiracjami i wiedzą swoich mieszkańców, zapewniający im bardzo dobre warunki życia, pracy i wypoczynku na całym obszarze województwa.”

Istotę działań samorządu regionalnego i podstawowe funkcje do spełnienia precyzuje jego misja: „Samorząd Województwa umacnia krajową i europejską pozycję Wielkopolski, rozwija jej potencjał społeczny i gospodarczy, podnosi poziom życia mieszkańców oraz dba o środowisko przyrodnicze i dziedzictwo kulturowe regionu dla dobra jego obecnych i przyszłych pokoleń w myśl zasad zrównoważonego rozwoju.”

Wyróżniono cztery cele strategiczne, a w ich obrębie jedenaście celów operacyjnych, które realizowane będą przez kierunki interwencji. Dla celu „Rozwój kapitału społecznego i kulturowego regionu” kluczowym kierunkiem interwencji będzie wzmacnianie potencjału kulturowego i infrastruktury kultury. Dla zachowania tradycji i tożsamości kulturowej mieszkańców, odbudowy i utrzymania materialnego dorobku kultury i dziedzictwa regionu, atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej województwa niezbędne jest wsparcie inwestycji w obszarze kultury. Spośród identyfikowanych w tym zakresie potrzeb wymieniono rozwój wielkopolskich instytucji kultury oraz rozwój i promocję produktów turystyki kulturowej ze szczególnym uwzględnieniem Szlaku Piastowskiego.

5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego wraz z Planem zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego Poznania uchwalony przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego Uchwałą Nr V/70/19 z dnia 25 marca 2019 r.

W rozdz. II. „Synteza uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego województwa”, pkt. 3.3. „Dziedzictwo kulturowe” przedstawiono krótką historię osadnictwa, najcenniejsze obszary i obiekty nieruchome, zabytki archeologiczne, obszary o wysokich wartościach kulturowych, obiekty kultu religijnego, miejsca pamięci narodowej, elementy dziedzictwa niematerialnego, szlaki kulturowe.

W rozdz. IV. „Cele polityki przestrzennej” określono osiem celów polityki przestrzennej, w tym cel 4. odnoszący się do ochrony dziedzictwa kulturowego „Ochrona potencjału kulturowego i krajobrazu oraz rozwój konkurencyjnych form turystyki i rekreacji”. Dla przyjętych celów polityki przestrzennej określone zostały

kierunki zagospodarowania przestrzennego oraz działania służące osiągnięciu docelowej struktury funkcjonalno-przestrzennej.

I. W zakresie wzmacniania tożsamości narodowej i regionalnej:

1] Kształtowanie głównego obszaru kulturotwórczego poprzez m.in.:

- a) wzmacnianie i wdrażanie działań ochronnych dla obiektów związanych ze Szlakiem Piastowskim,
- b) wyznaczanie lokalnych tematycznych tras turystycznych promujących dziedzictwo kulturowe Szlaku Piastowskiego;

2] Zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego poprzez m.in.:

a) ochronę obiektów cennych kulturowo, w tym:

- obejmowanie obiektów wyższymi formami ochrony prawnej,
- realizację nowych wpisów do rejestru i ewidencji zabytków,
- modernizację obiektów zabytkowych,
- tworzenie skansenów oraz przenoszenie do nich najbardziej wartościowych obiektów architektury wiejskiej,

b) ochronę przestrzeni miast i wsi, w tym:

- wyznaczanie obszarów o zachowanych wartościach kulturowych i określanie potrzeb ich odnowy,
- identyfikowanie obszarów zdegradowanych i obejmowanie ich działaniami planistycznymi,
- działania rewaloryzacyjne zachowujące charakterystyczne dla przestrzeni miejskiej i wiejskiej obszary i obiekty decydujące o ich tożsamości i specyfice miejsca,

c) ochronę obszarów cennych kulturowo, w tym:

- tworzenie parków kulturowych,
- wpisanie obszarów cennych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO,

d) rozwój działalności kulturalnej promującej tradycję, obrzędy, rzemiosło, stroje, muzykę czy tradycyjną kuchnię grup regionalnych;

3] Poprawa jakości przestrzeni kulturowej i krajobrazu poprzez m.in.:

a) w obrębie obszarów zachowania tożsamości miejsca lokalizacji obiektów cennych kulturowo:

- wyznaczanie stref ochrony konserwatorskiej dla obiektów wraz z ich otoczeniem
- tworzenie stref ochronnych dla obiektów archeologicznych, szczególnie tych o własnej formie krajobrazowej, z określeniem zasad inwestowania,
- określanie parametrów nowej zabudowy w otoczeniu obiektów cennych

kulturowo,

- określanie miejsc lokalizacji i parametrów małej architektury, ogrodzeń, reklam w otoczeniu obiektów cennych kulturowo,
- zachowanie lub odtwarzanie historycznych struktur kompozycji urbanistycznej w otoczeniu obiektów i obszarów cennych kulturowo,
- określenie terenów zachowania istniejących lub odtwarzania historycznie ukształtowanych kompozycji zieleni,

b) w obrębie obszarów ochrony i zachowania historycznej specyfiki przestrzeni miast i wsi:

- wyznaczanie stref ochrony konserwatorskiej obejmujących cenne kulturowo przestrzenie miast i wsi wraz z ich otoczeniem,
- wprowadzanie ograniczeń dla nowej zabudowy wynikających z konieczności zachowania historycznych relacji wysokościowych,
- zachowanie lub odtwarzanie przebiegów głównych historycznych traktów komunikacyjnych z uwzględnieniem charakteru zabudowy w pierzejach,
- określanie miejsc lokalizacji i parametrów małej architektury, ogrodzeń, reklam,

c) w obrębie obszarów ochrony i zachowania specyfiki krajobrazu obszarów cennych kulturowo, w tym krajobrazu wiejskiego:

- wyznaczanie stref ochrony krajobrazu obejmujących specyficzne elementy przestrzeni, w tym przedpola ekspozycji widokowej oraz osie widokowe na obiekty charakterystyczne dla specyfiki krajobrazu (obiekty budowlane, obiekty przyrodnicze, obiekty archeologiczne o własnej formie krajobrazowej),
- zachowanie charakterystycznego rozplanowania jednostek osadniczych,
- zachowanie historycznych cech zabudowy regionalnej,
- zachowanie charakterystycznej, historycznej małej architektury, w tym kapliczek i krzyży przydrożnych,

4] Rozwój instytucjonalnej działalności kulturalnej poprzez m.in.:

a) podnoszenie jakości usług kulturalnych w istniejących instytucjach kultury, w tym wspieranie nowych inicjatyw promujących dziedzictwo kulturowe,

b) wspieranie lokalnej działalności kulturalnej tworzonej w oparciu o specyficzne, lokalne zasoby dziedzictwa kulturowego, w tym niematerialnego m.in. poprzez:

- organizację izb pamięci, muzeów,
- wytyczanie lokalnych szlaków turystyki kulturowej,
- tworzenie zespołów ludowych i grup kultywujących obrzędy ludowe i umiejętności związane z wytwarzaniem lub użytkowaniem tradycyjnych instrumentów muzycznych i rękodzieła.

II. W zakresie rozwoju zróżnicowanych form turystyki i rekreacji:

1] Zwiększenie atrakcyjności obszarów wizerunkowych dla rozwoju zróżnicowanych form turystyki poprzez m.in.:

- a) efektywną ochronę, ekspozycję i organizację zasobów kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych,
- b) podnoszenie jakości, innowacyjności i konkurencyjności ofert turystycznych,
- c) poprawę estetyki miast i wsi,
- d) promowanie lokalnej kultury – tradycji i zwyczajów wielkopolskiej wsi,
- e) rozwój preferowanych specjalizacji turystyki kulturowej, krajoznawczej, biznesowej i wypoczynkowej w poszczególnych gminach.

2] Rozwój turystyki kulturowej o znaczeniu międzynarodowym i krajowym.

5.2.3. Program opieki nad zabytkami województwa wielkopolskiego

Program opieki nad zabytkami województwa wielkopolskiego na lata 2017-2020 przyjęty został Uchwałą Nr XXXVIII/901/17 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 27 listopada 2017 r. (Dz. Urz. Województwa Wielkopolskiego z dnia 06.12.2017 r., poz. 8118).

Myślą przewodnią opracowania *Programu* było uznanie potrzeby zachowania zasobów regionalnego dziedzictwa kulturowego jako ważnego czynnika wpływającego na kształtowanie się tożsamości regionalnej i promocji turystycznej. Program określił stan, do którego należy dążyć w zakresie opieki nad zabytkami, wskazuje konieczne do wykonania zadania i sugeruje sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych założeń organizacyjnych, finansowych, edukacyjnych i promocyjnych.

W przyjętym dokumencie określone zostały główne cele, którym przyporządkowano kierunki działania:

1. Poprawa stanu zabytków poprzez podjęcie działań mających na celu poprawę ich zachowania,
  - realizacja prac remontowych, renowacyjnych, konserwatorskich obiektów zabytkowych,
  - opieka nad zabytkami archeologicznymi.
2. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
  - monitoring i aktualizacja uregulowań prawnych w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
3. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb

społecznych i turystycznych,

- promocja dziedzictwa lokalnego,
- wzmocnienie działań związanych z rozwojem usług turystycznych.

4. Włączanie problemów ochrony dziedzictwa kulturowego Wielkopolski do działań edukacyjnych,

- upowszechnianie wiedzy o regionie.

5. Prowadzenie planowych działań wspierających dziedzictwo niematerialne,

- propagowanie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

6. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami,

- włączenie zabytków w procesy gospodarcze.

7. Podejmowanie i określanie warunków współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych,

- udostępnianie obiektów zabytkowych,
- wskazywanie potencjalnych źródeł finansowania.

6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

6.1. Zabytki nieruchome o najwyższym znaczeniu dla gminy wpisane do rejestru zabytków

Do najcenniejszych zabytków na terenie gminy wpisanych do rejestru zabytków należą:

OPATÓWEK

HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY, XVII-XVIII w., XIX-XX w., nr rej. 487/Wlkp/A z 17.04.2007 r.

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. NAJŚWIĘTSZEGO SERCA PANA JEZUSA I ŚW. DOROTY:

- a. kościół, XIV w., przebud. 1817-1820 r., 1905-1910 r., nr rej. 236/Wlkp/A z 30.06.2005 r.,
- b. cmentarz przykościelny, XIV w., nr rej. 236/Wlkp/A z 30.06.2005 r.,
- c. ogrodzenie z bramą, pocz. XX w., nr rej. 236/Wlkp/A z 30.06.2005 r.,
- d. kaplica grobowa gen. Zajączka, 1 poł. XIX w., nr rej. 1152/A z 06.06.1970 r.

ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY:

- a. park, 1815-1820 r., nr rej. 33/A z 14.12.1964 r.,
- b. folwark (stodoły, spichlerz), 1 ćw. XIX w., nr rej. 33/A z 14.12.1964 r.,
- c. oficyna pałacowa, 1825 r., Kl.III-885/18/61 z 27.12.1961 r.,

d. czworaki, XIX w., nr rej. 33/A z 14.12.1964 r.,
e. dom, tzw. „domek gotycki” lub „cukiernia”, 1 ćw. XIX w., nr rej. 475/A z 03.02.1969 r.

ROGATKA, ok. 1820 r., nr rej. 476/A z 03.02.1969 r.

ZESPÓŁ FABRYKI SUKNA, 1824-1834 r.:

- a. fabryka sukna, nr rej. 35/A z 14.12.1964 r.,
- b. dom robotników, nr rej. 35/A z 14.12.1964 r.

RAJSKO

KOŚCIÓŁ PAR. P.W. ŚW. MICHAŁA ARCHANIOŁA, 1607 r., rozbud. 1917-1924 r., nr rej. 66 z 24.09.1930 r.

ROŻDŻAŁY

Zespół dworski:

- a. dwór, 1870 r., nr rej. 747/A z 25.03.1998 r.,
- b. park, 2 poł. XIX w., nr rej. 747/A z 25.03.1998 r.

TŁOKINIA KOŚCIELNA

KOŚCIÓŁ PAR. P.W. ŚW. JAKUBA APOSTOŁA, pocz. XVIII, nr rej. Kl.IV-73/87/54 z 12.06.1954 r.

ZESPÓŁ PAŁACOWY:

- a. pałac, 1915-1916 r., nr rej. 1006/Wlkp/A z 21.03.1985 r.,
- b. oficyna, 4 ćw. XIX w., rozbud. 1 ćw. XX w., nr rej. 1006/Wlkp/A z 21.03.1985 r.,
- c. park, ok. poł. XIX w., nr rej. 1006/Wlkp/A z 21.03.1985 r.

6.2. Wykaz zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków

CHEŁMCE

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. NARODZENIA NMP:

- a. kościół, 1881-1883 r.,
- b. dzwonnica, k. XIX w.,
- c. kaplica grobowa, ob. kaplica cmentarna p.w. św. Franciszka, 1845 r.,
- d. cmentarz, XVI w., powiększony XIX w.,
- e. ogrodenie, XIX/XX w.,
- f. plebania nr 8, l. 20 XX w.

BUDYNEK OSP, ob. przedszkole, nr 3, ok. 1910 r.

ZESPÓŁ DWORSKI:

- a. dwór nr 9, ok. 1885 r.,
- b. pozostałości parku, 2 poł. XIX w.

DOM NR 6, ok. 1920 r.

DOM NR 24, k. XIX w.

DOM NR 55, 1884 r.

DOM NR 74, ok. 1890 r.

DOM NR 84, ok. 1880 r.

CENIA PIERWSZA

KAPLICZKA, (1946 r.) z rzeźbą św. Nepomucena (XIX/XX w.)

DOM NR 1, 1923 r.

ZAGRODA NR 28:

a. dom, ok. 1900 r.

b. obora, ok. 1900 r.

CENIA DRUGA

KAPLICZKA, 1937 r.

DOM NR 5, 1917 r.

DOM NR 7, ok. 1910 r.

DOM NR 18, pocz. XX w.

DOM NR 28, ok. 1880 r.

DOM NR 37, ok. 1910 r.

DOM NR 42, ok. 1900 r.

DOM NR 45, ok. 1890 r.

CENIA TRZECIA

CHLEWNIA w zagrodzie nr 2, k. XIX w.

DOM NR 5, k. XIX w.

DOM NR 9, 4 ćw. XIX w.

DOM NR 18, ok. 1880 r.

DOM NR 21, ok. 1910 r.

CENIA - FOLWARK

DOM NR 2, ok. 1930 r.

DOM NR 7, ok. 1890 r.

DĘBE - KOLONIA

CMENTARZ EWANGELICKI, 1 poł. XIX w.

SZKOŁA, ob. dom nr 20, ok. 1910 r.

DOM NR 8, ok. 1890 r.

DOM NR 18, l. 20 XX w.

DOM NR 22, 1920 r.

DOM NR 28, k. XIX w.

KOBIERNO

KAPLICZKA, ok. 1918 r.

MICHAŁÓW PIERWSZY

ZAGRODA NR 4:

a. obora, 1 ćw. XX w.,

b. stodoła, ok. 1880 r.

MICHAŁÓW DRUGI

DOM NR 9, ok. 1910 r.

DOM NR 13, ok. 1890 r.

DOM NR 17, ok. 1930 r.

DOM NR 20, ok. 1920 r.

DOM NR 24, 1923 r.

MICHAŁÓW TRZECI

DOM NR 7, ok. 1890 r.

OPATÓWEK

HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY, XVII-XVIII w., XIX-XX w.

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. NAJŚWIĘTSZEGO SERCA PANA JEZUSA

I ŚW. DOROTY, ul. Kościelna:

a. kościół, XIV w., przebud. 1817-1820 r., 1905-1910 r.,

b. cmentarz przykościelny, XVI w., powiększony XIX w.,

c. ogrodzenie z bramą, pocz. XX w.,

d. kaplica grobowa gen. Józefa Zajączka, 1 poł. XIX w.,

e. plebania nr 9, 4 ćw. XIX w.

ZESPÓŁ CMENTARZA EWANGELICKO-KATOLICKIEGO, ul. Piaskowa:

a. cmentarz, l. 40 XIX w.,

b. kaplica, poł. XIX w.

ROGATKA, ob. dom, ul. Rogatka 16, ok. 1820 r.

ZESPÓŁ DWORCA KOLEJOWEGO, ul. Dworcowa:

a. dworzec kolejowy, 1906 r.,

b. dom pracowników kolei nr 1, 1903 r.,

c. dom pracowników kolei nr 2, 1903 r.

ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY:

a. oficyna, ul. Kościelna 17, 1825 r.,

b. dom, tzw. „domek gotycki” lub „cukiernia”, ul. Kościelna 15, 1 ćw. XIX w.,

c. dom robotników folwarcznych, ul. Szkolna 2, 1 ćw. XIX w.,

d. dom robotników folwarcznych, ul. Szkolna nr 2 a, 1 ćw. XIX w.,

- e. dom robotników folwarcznych, ul. Szkolna 4, 1 ćw. XIX w.,
- f. dom robotników folwarcznych, ul. Szkolna 6, poł. XIX w.,
- g. budynek gospodarczy dla domów robotników folwarcznych, ul. Szkolna, 4 ćw. XIX w.,
- h. stodoła z magazynem, ul. Szkolna, 1 ćw. XIX w.,
- i. spichlerz, ul. Szkolna, 1 ćw. XIX w.,
- j. stodoła, ul. Szkolna, 1 ćw. XIX w.,
- k. piwnica, ul. Kościelna (obok oficyny), l. 20 XIX w.,
- l. brama główna, ul. Kościelna, pocz. XIX w.,
- ł. brama i mur przy „domku gotyckim”, ul. Kościelna, 1 ćw. XIX w.,
- m. park, ul. Kościelna, 1815-1820 r.

ul. Spokojna

DOM NR 4, ok. 1910 r.

ul. św. Jana

DOM NR 4, ok. 1900 r.

DOM NR 10, pocz. XX w.

DOM NR 20, pocz. XX w.

DOM NR 22, XIX/XX w.

DOM NR 25, 2 poł. XIX w.

ul. Kaliska

DOM NR 1/3, 4 ćw. XIX w.

DOM NR 5, ok. 1900 r.

DOM NR 16, l. 20 XX w.

DOM NR 18, ok. 1920 r.

ul. Kilińskiego

DOM NR 5, pocz. XX w.

DOM NR 5 a, 4 ćw. XIX w.

DOM NR 6, ok. 1900 r.

DOM NR 8, ok. 1910 r.

ul. Kościelna

DOM NR 3, pocz. XX w.

DOM NR 8, k. XIX w.

DOM NR 12, k. XIX w.

ul. Kościuszki

DOM NR 9, ok. 1900 r.

DOM NR 21, pocz. XX w.

DOM NR 22, 4 ćw. XIX w.

DOM NR 24, ok. 1900 r.

ul. Łódzka

DOM NR 1, 1905 r.

DOM NR 4, poł. XIX w.

DOM NR 5, k. XIX w.

DOM NR 12, ok. 1900 r.

DOM NR 16, poł. XIX w.

DOM NR 17, ok. 1900 r.

DOM NR 21, ok. 1900 r.

DOM NR 24, k. XIX w.

DOM NR 27, k. XIX w.

DOM NR 28, ok. XIX w.

DOM NR 54, ok. 1900 r.

ul. 3 Maja

DOM NR 3, k. XIX w.

DOM NR 4, k. XIX w.

DOM NR 8, ok. 1920 r.

DOM NR 9, ok. 1900 r.

DOM NR 11, k. XIX w.

ul. Poniatowskiego

DOM NR 13, ok. 1920 r.

DOM NR 18, 4 ćw. XIX w.

DOM NR 38, ok. 1930 r.

DOM NR 62, ok. 1930 r.

ul. Poprzeczna

DOM NR 2, pocz. XX w.

DOM NR 3, ok. 1910 r.

pl. Wolności

DOM NR 1/2, 1 ćw. XIX w.

DOM NR 5, k. XIX w.

DOM NR 7, 4 ćw. XIX w.

DOM NR 8, k. XIX w.

DOM NR 9, 4 ćw. XIX w.

DOM NR 10, 1 ćw. XX w.

DOM NR 18, 1 ćw. XIX w.

DOM NR 19, 4 ćw. XIX w.

ZESPÓŁ FABRYKI SUKNA, ob. muzeum:

- a. fabryka sukna – skrzydło północne, ul. Kościelna 1, 1828-1830 r.,
- b. fabryka sukna – skrzydło wschodnie, ul. Kościelna 1, 1824-1826 r.,
- c. fabryka sukna – skrzydło zachodnie, ul. Kościelna, 1830-1834,
- d. dom robotników, ul. Kościelna 1A/1B, 1830-1834 r.,
- e. folusz, ob. magazyn, ul. Poniatowskiego 2, I. 30 XIX w.,
- f. wozownia, ob. dom, ul. Poniatowskiego 2, I. 30 XIX w.,
- g. magazyn wełny, gręplarnia, ob. dom, pl. Wolności 17, ok. 1830 r., przebud. I. 40 XX w.

ZESPÓŁ FABRYKI LALEK I ZABAWEK, ul. Łódzka 14:

- a. budynek fabryczny, ok. 1910 r.,
- b. dom, ok. 1910 r.

MŁYN, ul. Łódzka 32, 1924 r.

PORWITY

KAPLICZKA, ok. 1935 r.

DOM NR 1, ok. 1890 r.

DOM NR 24, ok. 1890 r.

RAJSKO

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. MICHAŁA ARCHANIOŁA:

- a. kościół, 1607 r., rozbud, 1917-1924 r.,
- b. plebania nr 12, 1 ćw. XX w.,
- c. dom parafialny nr 24, 1 ćw. XX w.,

KAPLICZKA, ok. 1914 r.

CMENTARZ KATOLICKI, ok. poł. XIX w.

DOM NAUCZYCIELA, ob. dom nr 4, I. 20 XX w.

DOM NR 8, 1 ćw. XX w.

DOM NR 9, ok. 1910 r.

DOM NR 13, 1 ćw. XX w.

ROŻDŻAŁY

ZESPÓŁ DWORSKI:

- a. dwór nr 21, 1870 r.,
- b. park, 2 poł. XIX w.,
- c. dom robotników folwarcznych nr 20, 2 poł. XIX w.

DOM NR 13, ok. 1900 r.

SIERZCHÓW

DOM NR 13, 1 ćw. XX w.

DOM NR 42, ok. 1880 r.

DOM NR 47, ok. 1920 r.

DOM NR 54, ok. 1880 r.

DOM NR 80, ok. 1900 r.

DOM NR 96, ok. 1930 r.

MŁYN, 1931 r.

SŁONECZNA

LEŚNICZÓWKA nr 7, 1 ćw. XX w.

DOM NR 2, ok. 1930 r.

DOM NR 5, ok. 1910 r.

DOM NR 8, ok. 1910 r.

DOM NR 9, l. 30 XX w.

DOM NR 11, ok. 1920 r.

SZAŁE

ul. Kaliska

DOM NR 19, ok. 1915 r.

DOM NR 52, ok. 1910 r.

DOM NR 78, ok. 1900 r.

DOM NR 90, ok. 1910 r.

SZULEC

ZAGRODA NR 11:

a. dom, 1904 r.,

b. budynek gospodarczy, ok. 1905 r.

DOM NR 21, ok. 1938 r.

DOM NR 23, ok. 1938 r.

DOM NR 26, ok. 1900 r.

TŁOKINIA KOŚCIELNA

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. JAKUBA APOSTOŁA, ul. Kościelna:

a. kościół, pocz. XVIII w.,

b. wejście na dziedziniec kościelny, XIX w.,

c. plebania nr 7, 2 poł. XIX w.

KRZYŻ PRZYDROŻNY, ul. Kościelna, 1916 r.

CMENTARZ KATOLICKI, ul. Akacyjowa, poł. XIX w.

ZESPÓŁ PAŁACOWY, ul. Kościelna:

- a. pałac nr 46, 1915-1916 r.,
- b. oficyna nr 46, 4 ćw. XIX w., rozbud. 1 ćw. XX w.,
- c. brama, ok. 1916 r.,
- d. park, ok. poł. XIX w.,
- e. dom robotników folwarcznych nr 22, 1869 r.,
- e. krzyż pamięci Stanisława Chrystowskiego, 1896 r.

DOM NR 7, ul. Nowa, ok. 1930 r.

DOM NR 51, ul. Wielka, ok. 1930 r.

TŁOKINIA MAŁA

DOM NR 9, ok. 1910 r.

DOM NR 18, ok. 1910 r.

DOM NR 26, ok. 1900 r.

DOM NR 28, 1921 r.

TŁOKINIA NOWA

DOM NR 5, 1928 r.

DOM NR 10, ok. 1930 r.

DOM NR 11, ok. 1880 r.

DOM NR 13, ok. 1930 r.

DOM NR 14, ok. 1920 r.

TŁOKINIA WIELKA

SZKOŁA, l. 30 XX w.

SZKOŁA, ob. biblioteka nr 86, k. XIX w.

DOM NR 8, 1936 r.

DOM NR 10, ok. 1930 r.

DOM NR 21, ok. 1930 r.

DOM NR 29, ok. 1930 r.

DOM NR 32, ok. 1900 r.

DOM NR 46, ok. 1900 r.

DOM NR 53, ok. 1900 r.

DOM NR 54, l. 40 XX w.

ZAGRODA NR 59:

a. stodoła, ok. 1900 r.,

b. obora, ok. 1900 r.

DOM NR 62, ok. 1900 r.

DOM NR 88, ok. 1930 r.

DOM NR 90, ok. 1910 r.

DOM NR 92, 1928 r.

TROJANÓW

REMIZA STRAŻACKA nr 7, 1924 r.

DOM NR 21, ok. 1900 r.

WARSZEW

DOM NR 12, ok. 1920 r.

ZAGRODA NR 13:

- a. dom, ok. poł. XIX w.,
- b. spichlerz, ok. poł. XIX w.,
- c. stodoła, ok. poł. XIX w.,
- d. wozownia, ok. poł. XIX w.

ZAWADY

DOM NR 1, k. XIX w.

ZDUNY

ul. Jana Pawła II

DOM NR 3, ok. 1930 r.

DOM NR 17, ok. 1900 r.

DOM NR 22, ok. 1900 r.

ZMYŚŁANKA

DOM NR 12, k. XIX w.

6.3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

1. Wystrój i wyposażenie kościoła p.w. Narodzenia NMP w Chełmcach wpisane zostało do rejestru zabytków pod nr 166/Wlkp/B decyzją z dnia 27.11.2009 r. (8 poz.). W skład wyposażenia wchodzi m.in. neogotyckie ołtarze z ok. 1890 r., główny p.w. Najświętszej Marii Panny, boczny p.w. Najświętszego Serca Jezusa, boczny p.w. św. Wojciecha Biskupa, z rzeźbami i obrazami, barokowy prospekt organowy z ok. 1790 r., neogotycka ambona z 1890 r., neogotyckie Stacje Drogi Krzyżowej.
2. Wyposażenie kaplicy św. Anny, a zarazem kaplicy grobowej gen. Józefa Zajączka w Opatówku wpisane zostało do rejestru zabytków pod nr 56/Wlkp/B decyzją z dnia 22.01.2004 r. Nagrobek gen. Józefa Zajączka, klasycystyczny, po 1826 r., rzeźbiony z piaskowca w kształcie rzymskiego sarkofagu. W skład wyposażenia wchodzi również neobarokowy ołtarz z tabernakulum z 2 poł. XIX w. oraz obraz św. Doroty.
3. W kościele par. p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Opatówku wystrój i wyposażenie wpisane zostało do rejestru zabytków pod nr 109/Wlkp/B decyzją

z dnia 11.02.2008 r. (19 poz.). Na wyposażenie składają się m.in. ołtarz główny p.w. Serca Jezusa, neogotycki z 1911 r., ołtarz boczny p.w. Męki Pańskiej, rokokowy z 2 poł. XIX w., ołtarz boczny p.w. MB Częstochowskiej, neogotycki z 1911 r., klasycystyczna chrzcielnica, późnogotycka kropielnica, neogotycki prospekt organowy wraz z instrumentem, Stacje Drogi Krzyżowej z 2 ćw. XX w., zespół witraży figuralnych z postaciami 12 Apostołów, św. Doroty, św. Barbary oraz grupami wieloosobowymi Święta Rodzina i Święta Anna nauczająca Marię, neogotyckie z ok. 1911-1912.

4. Pod nr 40/Wlkp/B decyzją z dnia 12.09.2002 r. wpisana została do rejestru zabytków figura św. Jana Nepomucena z przełomu XVIII i XIX w., ustawiona pierwotnie przy ul. św. Jana w Opatówku. Po przeprowadzonej w 2002 r. konserwacji obiekt przeniesiono do miejscowego kościoła parafialnego.

5. W kościele par. p.w. św. Michała Archaniola w Rajsku do rejestru wpisane są 3 obiekty pojedyncze pod numerami 125/B, 126/B, 127/B decyzjami z dnia 7.06.1950 r. oraz zespół (25 poz.) pod nr 177/B decyzją z dnia 20.09.1996 r. W skład wyposażenia wchodzi m.in. ołtarz główny, barokowy z poł. XVIII w., dwa ołtarze boczne z 3 ćw. XVIII w., rokokowa ambona, gotycka kropielnica, neogotycki prospekt organowy z 1861 r., barokowa kropielnica z 1 poł. XVIII w., obrazy, ornaty.

6. Elementy wyposażenia kościoła parafialnego p.w. św. Jakuba Apostoła w Tłokini Kościelnej wpisane zostały do rejestru zabytków pod nr 52/Wlkp/B decyzją z dnia 12.11.2003 r. (16 poz.), m.in. barokowy ołtarz główny p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej z 2 poł. XIX w., barokowy ołtarz boczny p.w. św. Rozalii z 2 poł. XVIII w., ołtarz p.w. św. Zofii w kaplicy bocznej, neobarokowy z 1885 r., barokowa ambona i chrzcielnica, obrazy w ołtarzach.

6.4. Krajobraz kulturowy – obszarowe wpisy do rejestru zabytków (układy urbanistyczne, parki kulturowe, parki krajobrazowe)

Krajobraz kulturowy to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze (art. 3, pkt 14 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). W celu jego ochrony oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej, cyt. Ustawa przewiduje ochronę poprzez wpis do rejestru zabytków cennych kulturowo struktur przestrzennych – układów urbanistycznych, ruralistycznych, krajobrazów kulturowych.

Decyzją Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 17 kwietnia 2007 r. pod nr 487/Wlkp/A wpisany został do rejestru zabytków historyczny układ urbanistyczny miasta Opatówka obejmujący:

- nawarstwienia kulturowo-osadnicze od czasów pradziejowych po okres nowożytny,
- znajdujący się w centrum miasta dawny, obecnie przekształcony, ćwierćkolisty rynek, obecnie plac Wolności,
- układ ulic stanowiących granicę średniowiecznej lokacji: ul. Kościelna (d. Pałacowa), ul. Poniatowskiego (d. Sieradzka), ul. Łódzka (d. Wartka), ul. Kaliska,
- ulice odchodzące od rynku stanowiącego najstarszy element przestrzenny Opatówka z ulicami dopełniającymi i łączącymi: ul. Poprzeczna, ul. św. Jana, ul. Dziubińskiego, ul. Szkolna, ul. Piaskowa, ul. 3 Maja, ul. Kilińskiego,
- tereny zielone pl. Wolności, placu przykościelnego, park w zachodniej części miasta z zachowanymi elementami małej architektury,
- zespół kościoła par. p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa,
- zabudowę mieszkalną przy wymienionych wyżej placu i ulicach, o przeważającym typie domów parterowych z dachami dwuspadowymi z zachowanym detalem architektonicznym w formie m.in. boniowania, gzymsów i opasek, wielorodzinne kamienice jedno- i dwukondygnacyjne z wystawami dachowymi oraz domy wolnostojące, parterowe, w części drewniane nakryte dachami dwuspadowymi,
- zabudowę gospodarczą z dominującym typem wąskiego parterowego budynku, wznoszonego przy bocznych granicach działek zabudowy,
- zabudowę użyteczności publicznej,
- zabudowę przemysłową.

Obszar objęty ochroną ukształtowany został w średniowieczu z elementami rozwiniętymi w XVII – XVIII w. oraz w XIX i na początku XX w. O rozplanowaniu średniowiecznego Opatówka nie zachowały się źródła pisane. Podstawowym źródłem dotyczącym średniowiecznego układu przestrzennego ośrodka jest samo rozplanowanie miasta, obecnie dość czytelne. Centrum stanowił rynek o kształcie zbliżonym do ćwierci koła, o dzisiaj częściowo zatartej formie, połączony szeroką ulicą Kościelną (d. Pałacowa) z dawną siedzibą arcybiskupów gnieźnieńskich. Rynek stanowił przedlokacyjny plac targowy, który dopiero po lokacji uległ częściowej zabudowie. Ten ćwierćkolisty rynek stanowi najstarszy element przestrzenny Opatówka, wokół którego zostały wytyczone

ulice.

Obszar Opatówka kształtujący się przez wieki ukazuje ciągłość procesu urbanizacji ośrodka przerwanej w 1870 roku, po utracie praw miejskich. Każdy etap rozwoju, tj. osadnictwa przedlokacyjnego, lokacji miasta, rozwoju terytorialnego ośrodka w okresie nowożytnym i nowoczesnym do początków XX w. jest dobrze widoczny. W mieście zachowały się przykłady reliktów osadnictwa oraz architektury od średniowiecza po początki XX w. Wyznaczone granice obejmują obszar o największym nasyceniu elementów przestrzeni historycznej miasta.

Dobry stan zachowania poszczególnych elementów układu przestrzennego: placów, ulic, podziałów gruntów oraz architektury sakralnej, przemysłowej i mieszkalnej oraz wyraźna czytelność ich genezy widzianej w szerokim kontekście rozwoju gospodarczo-społecznego Wielkopolski w czasie wielkiej reformy państwa w wiekach XIV-XV, a także w kontekście dalszych przekształceń w wiekach późniejszych (szczególnie w wieku XIX), stawia historyczny ośrodek miejski w grupie szczególnie cennych zespołów współtworzących dziedzictwo kulturowe kraju.

Z obszarowych wpisów do rejestru zabytków wymienić należy również zespoły dworskie i pałacowe w miejscowościach: Opatówek, Rożdżały, Tłokinia Kościelna.

6.5. Zabytki archeologiczne

Zabytki archeologiczne są częścią dziedzictwa kulturowego. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. 96.120.564 z dnia 9 października 1996 r.) uznaje je jako źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”. Zgodnie z definicją zastosowaną w ustawie o ochronie i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny, to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów lub zabytek ruchomy, będący tym wytworem (art. 3 pkt. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Dziedzictwo archeologiczne jest bogactwem kulturowym pozostawionym nam przez przeszłe pokolenia ludzkości, które zamieszkiwały dawniej naszą planetę. Składają się na nie wszelkie materialne ślady ludzkiej egzystencji

pozostawione na ziemi, pod ziemią czy w wodzie. Mogą one mieć postać opuszczonych budowli i ich pozostałości, urządzeń osadniczych (np. palenisk, pieców garncarskich, studni, jam zasobowych), cmentarzysk, pól bitewnych, miejsc kultu i warstw ziemi powstałych w wyniku działalności człowieka wraz z wszelkimi przedmiotami z nimi związanymi. Źródła archeologiczne stanowią nieodnawialny depozyt przekazany nam przez przeszłe pokolenia, depozyt, który jesteśmy zobowiązani chronić, mądrze i oszczędnie wykorzystywać dla dobra ogółu i w możliwie jak najmniej uszczuplonym stanie przekazać przyszłym pokoleniom. Zachowanie dziedzictwa archeologicznego jest ważne dla wszystkich: dla naukowców (archeologów), którzy badając je odtwarzają przeszłość; dla turystów, którzy czerpią wrażenia kontaktu z przeszłością odwiedzając udostępnione do zwiedzania stanowiska archeologiczne, dla młodzieży szkolnej, która zyskuje zrozumienie dziejów ludzkości odwiedzając wystawy muzealne, dla wszystkich, którym dziedzictwo archeologiczne dostarcza odczucia posiadania głębokich korzeni naszej obecnej kultury, którzy z dziedzictwa archeologicznego czerpią poczucie swojej tożsamości kulturowej i związku emocjonalnego z danym miejscem lub regionem.

6.5.1. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Opatówek znajduje się jedno stanowisko archeologiczne wpisane do rejestru zabytków. Jest to kopiec podworski (tzw. grodzisko stożkowate) w miejscowości Rajsko (st. 31). Został on wpisany do rejestru zabytków pod nr 757/A decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 31 grudnia 1998 r.

6.5.2. Stanowiska archeologiczne o własnej formie krajobrazowej

Na terenie gminy Opatówek zewidencjonowano jedno stanowisko archeologiczne o własnej formie krajobrazowej. Jest to wyżej wymieniony kopiec podworski (tzw. grodzisko stożkowate) w miejscowości Rajsko (st. 31). Znajduje się on w północnej części wsi, około 300 m od kościoła. Jego wymiary u podstawy wynoszą około 33 x 40 m i około 1,5 m wysokości. W roku 1987 na kopcu przeprowadzono badania wykopaliskowe. Odkryto wówczas fragment drewnianego budynku, który zidentyfikowano z dworem opisanym w inwentarzu z 1766 r. Stwierdzono też, że kres jego istnienia położył gwałtowny pożar. Powierzchnię dziedzińca pokrywał natomiast bruk kamienny.

6.5.3. Opis koncentracji stanowisk archeologicznych łącznie z ich funkcją i analizą chronologiczną, uwarunkowania fizjograficzne.

Obszar gminy Opatówek został rozpoznany archeologicznie w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). AZP to program badawczy obejmujący swym zasięgiem terytorium całej Polski. Pozwala na dokładne rozpoznanie zasobów archeologicznych. W swych założeniach obejmuje bowiem kilka etapów badawczych: 1. kwerendę archiwalną w muzeach, instytucjach publicznych i publikacjach, 2. badania powierzchniowe.

Należy jednak pamiętać, że baza danych AZP jest bazą otwartą. Dołączane są do niej ciągle nowe informacje pochodzące z kolejnych badań czy też weryfikacji badań wcześniejszych. W związku z powyższym dokumentacja stanowisk archeologicznych utworzona metodą AZP jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie.

Na terenie gminy Opatówek zewidencjonowano dotychczas 246 faktów osadniczych, które zaprezentowano w tabelce poniżej:

FAKTY OSADNICZE	Grodziska	Cmentarzyska	Osady	Inne	Ogółem
Ilość stanowisk ogółem	1	10	234	1	246
Wpisanych do rejestru	1	x	x	x	1

* dane przytoczone za gminną ewidencją zabytków archeologicznych gminy Opatówek

Gmina Opatówek położona jest na Wysoczyźnie Kaliskiej. Przebiegają na niej grupy pagórków morenowych o wysokości sięgającej od 175 do 205 m n.p.m. Powszechnie występującym składnikiem krajobrazu są wydmy, ciągnące się przede wszystkim szeroką strefą wzdłuż doliny Prosny. Z nimi też wiążą się największe skupiska lasów. Obszary leśne i bagniste zajmowały w XIV w. 45% ogólnej powierzchni. Ziemie te były słabo zasiedlone. Tam gdzie nie było większych wzniesień teren sprzyjał osadnictwu. Powierzchnia ziem uprawnych w ciągu XV-XVI w. zwiększyła się o 10%. Dopływ Prosny, rzeka Pokrzywnica, to największa rzeka przepływająca przez teren gminy. Jest to prawy dopływ rzeki Prosny. Prawy dopływ rzeki Pokrzywnicy to rzeka Trojanówka spod Gruszczyca, która łączy się z ciekim podstawowym – rzeką Pokrzywnicą pod Trojanowem, cechuje bardzo mały spadek, bez wyraźnie zaznaczonych wododziałów. Na

niektórych odcinkach rozlewały się błota i mokradła stwarzając, zwłaszcza w czasie wiosennych roztopów, problemy komunikacyjne.

Z wczesnej i środkowej epoki kamienia na terenie dzisiejszej gminy Opatówek znany nieliczne, pojedyncze znaleziska. Neolit (młodsza epoka kamienia) przynosi rewolucyjne zmiany w historii ludzkości. Dotychczasowa gospodarka przyswajająca dzięki opanowaniu uprawy ziemi i hodowli zwierząt, została zastąpiona przez gospodarkę wytwarzającą. Wraz z osiadłym trybem życia pojawiły się takie wynalazki jak: stałe budownictwo mieszkalne i gospodarcze, umiejętność lepienia i wypalania naczyń glinianych, znajomość tkactwa itp.

Wszystkie te nowości na ziemi polskiej przyniosła ludność kultury ceramiki wstęgowej rytej, która dotarła tu z terenów naddunajskich poprzez Bramę Morawską. Ludność ta osiedlała się głównie na terenach o najlepszych glebach, na których uprawiała pszenicę, jęczmień, proso (prawdopodobnie metodami kopieniaczymi, za pomocą kamiennych i rógowych motyk). Ze zwierząt domowych hodowała krowy, owce, kozy i świnie.

W połowie IV tysiąclecia przed naszą erą na obszarze Niżu Europejskiego utworzyła się kultura pucharów lejkowatych. Ludność kultury pucharów lejkowatych zamieszkiwała niewielkie osady, położone na łagodnych stokach wydmy wzniesień. Charakterystyczną cechą tej kultury w zakresie obrządku pogrzebowego były monumentalne grobowce megalityczne („kujawskie”) w postaci długiego (do 130 m), trójkątnego (o podstawie do 15 m) kopca obstawionego wielkimi kamieniami. Pochówki w obudowie kamiennej znajdowały się pod nasypem grobowca.

Prawie równolegle rozwijała się kultura amfor kulistych, będąca kontynuacją kultur wstęgowych i przejmująca wiele cech od kultury pucharów lejkowatych. Dotychczas odnalezione osady tej kultury charakteryzowały się małą ilością domów o konstrukcji słupowej zbudowanych na planie nieregularnego czworokąta. Czasami również w formie ziemianki. Groby ludności kultury amfor kulistych najczęściej występują w formie skrzyń z kamieni, przykrytych ziemnym nasypem. Wewnątrz znajdowano ozdoby, naczynia. Wiele pochówków zawiera również szczątki zwierząt, głównie bydła z obciętymi rogami.

Z upowszechnieniem się nowego materiału (brązu) wiąże się dalszy rozwój gospodarczo-cywilizacyjny w epoce brązu. Docierał on na nasze tereny drogą wymiany z południa Europy, zwiększając rolę handlu i powodując przenikanie się wpływów. Wczesna epoka brązu (około 1900-1200 p.n.e.) jest na

terenie dzisiejszej gminy reprezentowana przez kultury unietycką i trzciniecką. Stanowiska osadnicze związane z ludnością tych kultur znane są z terenu gminy. Podstawą gospodarki kultur wczesnobrązowych był chów zwierząt i uprawa ziemi, uzupełniane łowiectwem i rybołówstwem. Wzrost osadnictwa widoczny jest natomiast w środkowym i późnym okresie epoki brązu. Zaczęła się wówczas rozwijać na dzisiejszych ziemiach polskich kultura łużycka, zaliczana do wielkiego kompleksu kultur popielnicowych, rozprzestrzeniających się stopniowo z centrum naddunajskiego na rozległe tereny Europy. Ludność kultury łużyckiej prowadziła osiadły tryb życia, a system gospodarczy tej kultury, jak się przypuszcza, był wielokierunkowy. Posługiwano się sprzężajnym radłem, a mniejsze pola obrabiano za pomocą motyk rogowych, zboże sprzątano sierpem brązowym. Zmarłych palono na stosie, a ich szczątki składano do popielnic, które zakopywano w ziemi wraz z przystawkami i darami grobowymi. Znacznemu upowszechnieniu uległy wyroby brązowe, zarówno ozdoby, jak i narzędzia, które wytwarzano na miejscu.

W VII w p.n.e. rozpoczyna się na ziemiach polskich epoka żelaza. Obok wyrobów brązowych, których udział systematycznie maleje, pojawiają się wówczas wyroby żelazne. W pierwszym okresie epoki żelaza (okres halszacki 650-400 p.n.e.) kultura łużycka przeżywa swój największy rozkwit i posiada szerokie kontakty z resztą Europy. Powstają wówczas grody typu Biskupin.

Pod koniec okresu okres halszackiego rozpoczyna się stopniowy rozkład kultury łużyckiej, spowodowany prawdopodobnie kryzysem gospodarczym wywołanym pogorszeniem się klimatu oraz zbytnim wyeksploatowaniem środowiska naturalnego. Dodatkowym czynnikiem destabilizacyjnym był najazd Scytów.

Podniesienie się poziomu wód gruntowych, spowodowane zmianami klimatycznymi, wypiera osadników z ich dotychczasowych siedlisk. Osłabione w ten sposób osadnictwo łużyckie jest stopniowo podbijane lub kolonizowane przez pokrewne im ludy tworzące kulturę pomorską. Trudno jest stwierdzić, czy proces ten miał charakter zbrojnej agresji, czy odbywał się w sposób pokojowy poprzez asymilację miejscowej ludności i przybyłej z Pomorza nowej grupy osadniczej. Różnice między obydwoma kulturami widoczne są przede wszystkim w formach grobów oraz kształtach i ornamentyce naczyń i przedmiotów metalowych.

Skupiska osadnicze kultury łużyckiej na obszarze gminy Opatówek są licznie reprezentowane. Pozostałości osadnictwa tej ludności widoczne są

zwłaszcza w okolicach miejscowości: Józefów, Michałów, Opatówek, Rajsko, Sierzchów, Szulec.

Początek wieku IV p.n.e. wiąże się z masowym upowszechnieniem się żelaza jako podstawowego surowca, ujednolicenia używanych ozdób, narzędzi, broni, przedmiotów codziennego użytku. Na terenie ziem polskich wykształciła się wówczas tzw. kultura przeworska. Miało to miejsce w późnym okresie lateńskim (młodszy okres przedrzymski 150 p.n.e. – 25 n.e.). Rozwijała się ona następnie w kolejnym okresie – wpływów rzymskich (I-IV w. n.e.). Ludność kultury przeworskiej prowadziła osiadły tryb życia, zamieszkując osady otwarte. Podstawę gospodarki stanowiła uprawa roli w połączeniu z hodowlą zwierząt, wśród których dominowało bydło rогate. Rozwijały się również inne gałęzie wytwórczości, szczególnie hutnictwo i kowalstwo, m. in. ze względu na duże zapotrzebowanie na broń i narzędzia. Dość często wytop żelaza i wyrób z nich gotowych przedmiotów odbywał się w pobliżu osad. Charakterystyczny był obrządek pogrzebowy kultury przeworskiej. Całość wyposażenia zmarłego palono wraz ze zwłokami na stosie, a naczynia składane do grobów celowo rozbijano. Na obszarze naszej gminy widoczna jest duża intensywność osadnictwa przeworskiego (Józefów, Michałów, Opatówek, Sierzchów, Warszaw).

Na przełomie IV i V w. n. e. większość obszarów ziem polskich przeżywa głęboki kryzys kulturowy, osadniczy i gospodarczy. Związane jest to prawdopodobnie załamaniem się dotychczasowej sytuacji politycznej Europy w wyniku najazdu Hunów. Najazd ten wywołał masowe przesunięcia ludności zamieszkującej jej środkową część oraz zlikwidował wpływ Cesarstwa Rzymskiego. Rozpoczął się okres wędrówek ludów. Bezpośrednim tego skutkiem było zahamowanie trwającego kilka wieków rozwoju gospodarczego i społecznego na ziemiach polskich.

Począwszy od VI w. n. e. wkraczamy w nowy okres dziejów zwany wczesnym średniowieczem. Początkowe fazy tego okresu charakteryzują się wyraźnym regresem w zakresie kultury materialnej. Pojawia się nowy system gospodarki żywnościowej – przemienno -ugorowej uprawy zbóż ozimych i jarych. Szeroko stosowana jest sprzężajna obróbka roli. Pojawia się na szeroką skalę proso. W hodowli wzrasta rola świni przy zmniejszeniu stad bydła rогatego i koni. Gęstość osadnictwa w tym okresie jest raczej niewielka. Osady miały niewielkie rozmiary, chaty miały konstrukcję zrębową, wykorzystywano też kwadratowe ziemianki i półziemianki.

Znaczny rozwój gospodarczy, społeczny i kulturowy zaczął się w wieku

VIII. W ciągu IX i X w. kształtowały się podstawy terytorialne państwa polskiego. Powstały wówczas grody – siedziby przedstawicieli władzy, ośrodki gospodarcze i załóżki przyszłych miast. Widocznych jest kilka faz powstawania grodów: okres plemienny, kiedy grody skupiają się w Wielkopolsce zachodniej i południowo-zachodniej; następnie w czasie bezpośrednio poprzedzającym okres formowania państwa grody powstają w środkowej i północno-wschodniej Wielkopolsce; sieć grodów rozrasta się następnie przynajmniej w trzech fazach w miarę poszerzania się terytorium państwa piastowskiego. Według ocen archeologów, grodziska te były zamieszkałe przez człowieka od IX do XI wieku, czyli pod koniec wczesnego średniowiecza. Czasy te to okres przedpiastowski i wczesnopiastowski. W okresie przedpiastowskim trwał jeszcze zwyczaj ciałopalenia, ale około X wieku obrządek ten ustąpił miejsca pochówkowi szkieletowemu. Z okresu średniowiecznego znane jest na terenie gminy jedno grodzisko w miejscowości Rajsko oraz liczne osady, między innymi z miejscowości Michałów i Opatówek.

6.5.4. Stan zachowania zabytków archeologicznych oraz istotne zagrożenia dla zabytków archeologicznych

Stanowiska archeologiczne podlegają stałym zagrożeniom. Z każdym rokiem, wraz z rozwojem techniki, intensyfikacją działalności przemysłowej, gospodarczej, rolniczej rośnie stopień ich zagrożenia oraz pojawiają się nowe.

W myśl art. 6 pkt 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne – bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych. Jednak nie może on odpowiadać dokładnie zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, może bowiem okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska.

Większość odkrytych stanowisk na terenie gminy Opatówek znamionuje znaczący stopień zniszczenia. Wynika to z konsekwencji współczesnych perturbacji osadniczych, zwłaszcza rozwoju nowego osadnictwa, ale także ze zniszczeń wywołanych przebudową w dawnych czasach.

Dużym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych są więc inwestycje budowlane i przemysłowe, zwłaszcza rozwój budownictwa mieszkalnego i przemysłowego oraz budowa i rozbudowa dróg, rozbudowa sieci

wodociągowych i kanalizacyjnych, a także wszelkiego typu eksploatacje zasobów naturalnych (Udokumentowane złoża ilitów występują w miejscowości Cienia Pierwsza i Cienia Druga oraz kruszywa naturalnego w miejscowości Zduny. Prowadzący ich eksploatację posiadają koncesje na ich wydobywanie. Na terenie gminy w kilku miejscach prowadzona jest nielegalna eksploatacja kruszyw. Taki stan rzeczy wymaga konsekwentnej polityki służb nadzorujących i spowodowanie zaniechania nielegalnego ich wydobywania i niszczenia zabytków archeologicznych.). Wśród inwestycji, które mogą stanowić zagrożenie dla stanowisk archeologicznych można wymienić:

- budowę drogi Tłokinia Nowa – Tłokinia Kościelna,
- przebudowę drogi gminnej Rożdżały – Kobierno,
- przebudowę drogi gminnej w miejscowości Tłokinia Mała,
- przebudowę drogi gminnej w miejscowości Zduny, ul. Polna,
- przebudowę dróg gminnych w miejscowości Opatówek, ul. T. Kościuszki, ul. Braci Gillerów oraz w miejscowości Cienia,
- przebudowę drogi w miejscowości Szale, ul. Wiśniowa, ul. Jagodowa, Różana, Brzosiwniowa, Zielona,
- przebudowę odcinka drogi w miejscowości Warszaw,
- budowę chodnika w miejscowości Chełmce – Stobno,
- budowę oświetlenia drogowego w miejscowości Szale, ul. Bursztynowa i ul. Pogodna,
- budowę oświetlenia drogowego w miejscowości Sierzchów,
- rozbudowę oświetlenia wzdłuż drogi Józefów – Szulec,
- wykonanie oświetlenia drogowego w miejscowości Słoneczna.

Zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych jest także działalność rolnicza, a zwłaszcza głęboka orka (gmina Opatówek jest gminą rolniczą, użytki rolne zajmują ok. 80 % jej powierzchni). Natomiast najlepiej zachowane są stanowiska archeologiczne położone na nieużytkach, terenach niezabudowanych oraz terenach zalesionych.

Zagrożeniem dla dziedzictwa archeologicznego jest też rozwój turystyki zwłaszcza nad rzekami, jeziorami i w obszarach leśnych. Tereny te atrakcyjne pod względem rekreacyjnym obecnie, często były również okupowane przez ludzi w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Dostęp do wody, który stanowił podstawę egzystencji osadniczej umożliwiał tworzenie osad o metryce sięgającej od epoki kamienia po czasy nowożytne.

Do innego rodzaju zagrożeń należy działalność nielegalnych

poszukiwaczy. Zagrażają oni przede wszystkim cmentarzyskom oraz stanowiskom o własnej formie krajobrazowej, jak grodziska czy fortyfikacje ziemne oraz pozostałości z okresu II wojny światowej.

W celu ochrony stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych podczas inwestycji związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, ważne jest określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych ujętych w ewidencji zabytków, w planach zagospodarowania przestrzennego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków – Kierownika Delegatury w Kaliszu.

Ponadto w przypadku stanowiska archeologicznego wpisanego do rejestru zabytków (stanowisko nr 31 w miejscowości Rajsko) istnieje zakaz prowadzenia wszelkich robót budowlanych oraz przemysłowych na jego terenie, a prace porządkowe prowadzone w jego obrębie wymagają uzgodnienia Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

7. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne, w rozumieniu Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (ang. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*), której tekst został przyjęty na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., odnosi się do współcześnie praktykowanych zjawisk kulturowych przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Zaliczają się do nich:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne,
- zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- wiedza o przyrodzie i wszechświecie oraz związane z nią praktyki,
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Dziedzictwo niematerialne przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody, jest źródłem poczucia świadomości, ciągłości i tożsamości. Zdarzenia, historie z nimi związane, legendy ożywiają mury, pola, lasy i są bardzo ważnym elementem walorów turystycznych. Bywa, że odpowiednio wypromowane stają się zasobami turystycznymi: Niematerialne w swoim charakterze dziedzictwo w ofercie turystycznej najczęściej

przedstawiane jest jako imprezy folklorystyczne. Wiele z imprez folklorystycznych obecnych w kalendarium nawiązuje do kalendarium obrzędów chrześcijańskich. Uroczyste msze, procesje, misteria stanowią często bardzo widowiskowy element krajobrazu kulturowego przyciągający ruch turystyczny. Ważnym składnikiem dziedzictwa niematerialnego jest życie codzienne mieszkańców wsi, które także dla potrzeb turystyki znajduje swój wyraz jako walor. Kolejną ważną grupą imprez folklorystycznych stanowią te, których podstawą są różne pozostałe elementy dziedzictwa wiejskiego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego.

Dobłą formą zachowawczą dla tutejszego dziedzictwa kulturowego są działania podejmowane przez Gminny Ośrodek Kultury w Opatówku, który prowadzi szeroką działalność w zakresie upowszechniania kultury. Kulturę ludową krzewią Zespół Śpiewaczy "Opatowianie" z Opatówka, który wykonuje repertuar z regionu kaliskiego, oraz „Kapela Sami Swoi” z Opatówka, grająca muzykę z południowo - wschodniej części Wielkopolski, a w swoim repertuarze posiada zanikającą muzykę ludową tj: polki, oberki, walcerki i owijoki.

Dziedzictwo kulturowe również upowszechnia i prowadzi działalność edukacyjną z tego zakresu Biblioteka Publiczna Gminy Opatówek im. Braci Giillerów z filiami w Rajsku i Tłokini Wielkiej, która rozwija i zaspokaja potrzeby czytelnicze mieszkańców, oferując także bogaty zbiór publikacji o regionie kaliskim i dokumentujących ludzi i miejsca związane z regionem.

Ważną rolę w popularyzacji dorobku kulturalnego mieszkańców gminy pełnią też organizacje pozarządowe: np. Fundacja "Inicjatywa dla Opatówka" czy Stowarzyszenie „Światelko Rajska”.

Depozytariuszami dziedzictwa są także Koła Gospodyń Wiejskich: Opatówek, (przy którym założono zespół śpiewaczy Zespół Opatowianie), Rajsko, Porwity, Sierzchów, Kobierno, Michałów Drugi, Cienia Pierwsza, Cienia Druga, Chełmce, Zduny, które nawiązują do lokalnej tradycji przede wszystkim w działalności artystycznej i kulinariach, wytwarzanych tradycyjnymi metodami w gospodarstwach domowych w oparciu o regionalne produkty, które prezentują podczas lokalnych imprez, jarmarków regionalnych i uczestnicząc w konkursach np. w „Festiwalu Tradycyjnych Smaków w Krainie Nocy I Dni”.

Do długoletniej tradycji nawiązują działania Ochotniczych Straży Pożarnych i funkcjonujące przy nich cztery orkiestry dęte, które współpracują z różnymi organizacjami, stowarzyszeniami, jednostkami oświatowymi, przy organizacji uroczystości na terenie gminy Opatówek.

W wielu domach nadal są pielęgnowane tradycje świąteczne, religijne

i eksponowane z tym pamiątki, kultywowane stare zwyczaje, szczególnie widoczne w obchodach świąt bożonarodzeniowych. Praktykuje się domowe przetwarzanie żywności, używa się tradycyjnych sprzętów, wyrabia się domowe nalewki, praktykuje ziołolecznictwo, używa się tradycyjnych sprzętów, starsi rozmawiają zanikającą już gwarą, przekazują legendy, bajki, umiejętności, przysłowia, przepisy kulinarne, a lokalni wytwórcy produkują artystyczne wyroby rękodzielnicze.

Widowiskowym elementem krajobrazu kulturowego gminy są uroczyste msze z okazji Święta Plonów, Orszak Trzech Króli, Misteria Wielkanocne oraz procesje Bożego Ciała. Do cyklicznych wydarzeń kulturalnych i rekreacyjnych w gminie należą m.in.: Międzynarodowe Regaty Windsurfingowe w Szałem, Międzynarodowy Festiwal Organowy "Jesień Organowa" w Chełmcach, różne uroczystości rocznicowe, jak: Święto Niepodległości, Święto Konstytucji 3 Maja czy z okazji wybuchu Powstania Wielkopolskiego. Imprezy te odnoszą się nie tylko do tradycji i lokalnych zwyczajów, są czynnikiem umacniającym tożsamość lokalną. Nie ma bowiem lepszej możliwości budowania tożsamości lokalnej oraz kształtowania emocjonalnych postaw wobec swojej miejscowości i do sprzyjania kreatywności społecznej, niż działań opartych na wartościach jej dziedzictwa kulturowego, które jest dobrą podstawą do tworzenia wizerunku miejscowości. A atrakcyjny wizerunek przyciąga kapitał ludzki i finansowy.

Zachodzące wszędzie zmiany kulturowe, a także ogromny zasięg kultury masowej i postęp cywilizacyjny wpłynęły na dyskredytację dawnych wzorów i modeli życia społeczności lokalnych. Dlatego warto uwzględnić ten temat w scenariuszach organizowanych imprez, ofertach, pokazach itp. Innym, bardzo ważnym elementem ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest prowadzenie na szeroko zakrojoną skalę działań związanych z edukowaniem przede wszystkim młodego pokolenia w zakresie tej tematyki. Dziedzictwo kulturowe akumuluje i przechowuje wielorakie wartości: intelektualne, moralne, społeczne, religijne czy estetyczne. Związek człowieka z dziedzictwem regionu jest wartością, którą należy głównie młodym ludziom uświadamiać, co z pewnością zaowocuje kształtowaniem się w nich poczucia własnej tożsamości, a co za tym idzie, postawą zaangażowania w sprawy związane z codziennym życiem wspólnoty, a także otwarcie się na inne społeczności i kultury.

Warte uwagi jest, funkcjonujące w budynku dawnej fabryki sukna, *Muzeum Historii Przemysłu w Opatówku*, które jest samorządową jednostką kultury prowadzoną przez Powiat Kaliski. Misją Muzeum Historii Przemysłu jest

ochrona, dokumentowanie i upowszechnianie polskiego dziedzictwa przemysłowego. Muzeum prowadzi też inne formy działalności kulturalnej typu koncerty, sesje, spotkania autorskie itd., również działalność promującą zbiory muzealne i region. W swoich zasobach posiada m.in. jedną z największych w Polsce kolekcję fortepianów i pianin produkowanych przez polskie firmy.

Wspomnieć należy również o heraldyce samorządowej, gdyż jednym z symboli i cennym elementem dziedzictwa kulturowego Gminy Opatówek jest herb, nadany Uchwałą Nr 120/97 Rady Gminy Opatówek z dnia 30 października 1997 r., zaprojektowany przez kaliskiego artystę-grafika – Władysława Kościelniaka. Herb przedstawia elementy zaczerpnięte z dwóch herbów, dawnego herbu miasta Opatówek i herbu Bogoria arcybiskupa Jarosława Skotnickiego: na tarczy herbowej w podzielonym pionowo białym czerwonym polu widoczne są: na białej części okrągła wieża z czerwonej cegły nakryta niewielką czarną kopułą zakończoną złotą gałką, a na czerwonym polu białe odwrócone groty strzał nawiązujące do szlacheckiego herbu rodziny arcybiskupa Jarosława Bogorii Skotnickiego, zasłużonego dla rozwoju klucza dóbr opatóweckich i Opatówka w 2 połowie XIV w.

8. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

8.1. Uwarunkowania wynikające ze „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy”

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy jest aktem planowania ogólnego. Jest to jedyny obligatoryjny dokument planistyczny opracowywany dla całej gminy w jej granicach administracyjnych. Określa jej perspektywiczną politykę przestrzenną i filozofię rozwoju oraz interesy publiczne, które mają być współrealizowane przez innych uczestników zagospodarowania przestrzennego.

Pierwsza część *Studium*, dotycząca uwarunkowań, to podsumowanie stanu istniejącego w momencie ogłoszenia o przystąpieniu do jego opracowania. Ta część uwzględnia istniejące zagrożenia, wskazuje na dotychczasowe przeznaczenia, zagospodarowania, ład przestrzenny, stan środowiska, przyrodę i krajobraz kulturowy oraz stan dziedzictwa kulturowego.

Dru ga część *Studium* dotyczy kierunków zagospodarowania przestrzennego, a odnośnie do środowiska kulturowego wskazuje na ewentualne planowane jego przekształcenia oraz na kierunki ochrony. W części *Studium* odnoszącej się do kierunków zagospodarowania przestrzennego, w sposób

szczególny uwzględnia się:

- ustalenia *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*,
- ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami,
- metody zapobiegania lub ograniczenia zagrożeń dla zabytków,
- zasady użytkowania zabytków oraz ochronę zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz ich otoczenia oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Opatówek zostało uchwalone przez Radę Gminy Uchwałą Nr 117/99 z dnia 29 grudnia 1999 r.

Studium jako akt planowania kształtującego politykę przestrzenną gminy wyodrębnia cele, uwarunkowania i kierunki zagospodarowania przestrzennego, które doprowadzą do wykorzystania wszystkiego, co cenne i niepowtarzalne dla rozwoju gminy. Należy tu wymienić walory przyrodnicze i krajobrazowe, wartości kulturowe, zasoby materialne i inicjatywy lokalne, jak również warunki wynikające z położenia gminy, jej powiązań administracyjnych i gospodarczych.

W rozdz. 3 „Uwarunkowania rozwoju gminy” określono uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne rozwoju gminy, biorąc pod uwagę jej potencjał społeczno-gospodarczy i przyrodniczy. W punkcie 3.2. „Uwarunkowania wewnętrzne”, do mocnych stron w zakresie środowiska przyrodniczego zaliczono występowanie obszarów zieleni wysokiej – parków podworskich oraz zieleni cmentarnej – jako elementów wspomagających system środowiska przyrodniczego gminy. W zakresie środowiska kulturowego wymieniono:

- występowanie obiektów zabytkowych o znaczącej randze artystycznej i historycznej, kształtujące obraz gminy (zabytki Opatówka, Tłokini Kościelnej, Rajska),
- dobry stan zachowania założeń rezydencjonalnych w Tłokini Kościelnej i Rożdżalach,
- szczególna, w skali kraju, ranga Muzeum Historii Przemysłu,
- dogodne warunki komunikacyjne zespołów zabytkowych z siecią głównych dróg,
- wykorzystanie dziedzictwa kulturowego w procesie, szeroko pojętej promocji walorów turystyczno-krajoznawczych, stymulującym także działalność gospodarczą,
- możliwość wykorzystania licznie zachowanej tradycyjnej zabudowy zagrodowej.

Do słabych stron w zakresie środowiska kulturowego zaliczono:

- występowanie dużej ilości obiektów zabytkowych o znaczącej randze artystycznej i historycznej (zabudowa dawnego założenia folwarcznego oraz

zabytkowych obiektów przemysłowych w Opatówku) wymagających szczególnego traktowania, a co za tym idzie stałych nakładów finansowych,

- zły stan techniczny obiektów zabytkowych w pozostałościach przeduwłaszczeniowych majątków ziemskich (Chełmce, Rajsko), będący efektem eksploatacyjnego charakteru ich użytkowania lub ich niewłaściwej przebudowy,
- nieuregulowany prawnie status własnościowy obiektów zabytkowych,
- przerwany naturalny proces adaptacji tradycyjnej formy budownictwa mieszkalnego (zagrodowego) poprzez stosowanie współczesnych standardów, w wyniku czego powstaje zunifikowana zabudowa, nie kultywująca lokalnej tradycji.

W rozdz. 4 „Kierunki zagospodarowania przestrzennego”, pkt 4.1. określono cele rozwoju gminy. Generalnym celem rozwoju gminy jest zapewnienie mieszkańcom warunków umożliwiających wzrost poziomu życia przy jednoczesnej ochronie walorów środowiska przyrodniczego i kulturowego oraz zachowania ładu przestrzennego.

W punkcie 4.2.1 „Kierunki ochrony walorów środowiska przyrodniczego”, jednym z przedmiotów ochrony są parki podworskie w miejscowościach: Tłokinia Kościelna, Opatówek i Rożdżały. W Studium uznaje się za celowe pielęgnację istniejącej infrastruktury roślinnej, uzupełnianie i wymianę drzewostanu poprzez nasadzenia gatunkami drzew trwałych i długowiecznych, ochronę przed negatywnym oddziaływaniem obiektów zlokalizowanych w bezpośrednim sąsiedztwie.

W punkcie 4.2.2. przedstawiono kierunki ochrony walorów środowiska kulturowego. Przedmiotem ochrony są przede wszystkim:

- obiekty wpisane do rejestru zabytków,
- układy urbanistyczne,
- obiekty budowlane i architektoniczne i zespoły tych obiektów,
- elementy małej architektury,
- parki podworskie, założenia pałacowo-parkowe,
- cmentarze,
- stanowiska archeologiczne i obszary eksploracji archeologicznej.

Metody i zasady ochrony:

1. W odniesieniu do obiektów wpisanych do rejestru zabytków, wszelka działalność budowlana wymaga pisemnego zezwolenia Państwowej Służby Ochrony Zabytków. Wprowadza się wymóg konsultowania i uzyskania uzgodnienia z Państwową Służbą Ochrony Zabytków wszelkich zmian

(przebudowa, rozbudowa, remonty obiektów), a także uzgadniania wszelkich zamierzeń inwestycyjnych.

2. W strefie eksploracji archeologicznej istnieje wymóg uzyskania zezwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na podjęcie wszelkich prac ziemnych, które uwarunkowane są przeprowadzeniem badań archeologicznych wyprzedzających lub towarzyszących.

W Studium uznaje się na celowe:

- ochronę terenów przed nie kontrolowaną pod względem estetyki architektonicznej zabudową, nie dostosowaną do środowiska kulturowego terenu,
- wyeliminowanie czynników degradujących historyczne układy urbanistyczne i ruralistyczne,
- ochronę krajobrazu naturalnego związanego przestrzennie z zabytkowymi zespołami i obiektami,
- zabezpieczenie właściwej ekspozycji zabytkowych zespołów i obiektów
- szczególną pielęgnację historycznych obiektów małej architektury, takich jak kapliczki, krzyże przydrożne, figury, pomniki związane z historią i tradycjami miejscowej ludności,
- adaptacja i modernizacja elementów zabudowy i krajobrazu do potrzeb współczesnych,
- dążenie do usunięcia elementów uznanych za zniekształcające założenia i obiekty historyczne,
- dążenie do odtworzenia elementów zniszczonych w oparciu o szczegółowe wytyczne określone każdorazowo przez Państwową Służbę Ochrony Zabytków,
- zagospodarowanie obiektów opuszczonych,
- dostosowanie współczesnych funkcji do wartości zabytkowych zespołów i obiektów,
- zachowanie i adaptacja dawnych zespołów folwarcznych stanowiących wartości historyczne i krajobrazowe,
- lokalizację nowej zabudowy przede wszystkim w granicach historycznych wsi bądź w układzie szeregowym,
- zachowanie terenu zabytkowych założeń zieleni, tj. parków pałacowych i podworskich, cmentarzy (w całości, w jednych rękach) w granicach historycznych,
- rygorystyczne przestrzeganie zakazu lokalizacji jakichkolwiek obiektów na

terenach zabytkowych założeń zieleni, bez uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Przyrody,

- wprowadzenie obowiązku uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Przyrody wszelkich prac porządkowych i renowacyjnych.

W związku z powyższym, w szczególności należy:

- zachować historyczny układ przestrzenny dawnego miasta Opatówek, tj. rozplanowanie dróg, ulic, placów, linii zabudowy, kompozycję wnętrza urbanistycznych i kompozycję zieleni,
- w obrębie historycznego centrum dawnego miasta Opatówek dążyć do sukcesywnej likwidacji dysharmonii nowej zabudowy,
- utrzymywać walory krajobrazowe i doprowadzić do rewitalizacji założenia pałacowo-parkowego w Opatówku,
- utrzymywać walory krajobrazowe i doprowadzić do rewitalizacji założenia dworskiego w Rożdżalach,
- kontynuować działania rewitalizacyjne założenia pałacowo-parkowego w Tłokini Kościelnej,
- uwypuklić walory krajobrazowe jednego z najwyższych wzgórz morenowych w okolicy Kalisza z dominantą wieży kościelnej w Chełmcach, między innymi poprzez urządzenie tarasu widokowego,
- wskrzesić nie istniejącą dziś funkcję dawnego osiedla letniskowego dla kaliskiej finansjery z lat 20-30 XX w. w miejscowości Rożdżały – Słoneczna z uwagi na walory klimatyczne i krajobrazowe, między innymi poprzez wyznaczenie terenów dla rozwoju usług sportu, turystyki, wypoczynku i rekreacji oraz promocję tej struktury przestrzennej gminy.

8.2. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego

Ustalenia ochrony dziedzictwa kulturowego zawarte w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego stanowią prawo lokalne i jedną z ustawowych form ochrony zabytków. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jest dokumentem planistycznym wykonywanym na podstawie ustaleń Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, a tym samym uwzględnia przyjęte w nim ogólne zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zawiera dodatkowe szczegółowe wnioski konserwatorskie. Ustalenia miejscowego planu zagospodarowania

przestrzennego odnośnie do dziedzictwa kulturowego dotyczą, poza oczywistymi kwestiami związanymi z obiektami i obszarami, również wszystkich aspektów zagospodarowania przestrzennego mogących mieć wpływ na kondycję środowiska kulturowego. Formułowane są one w trybie nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń.

Gmina Opatówek nie posiada miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu całej gminy. Obowiązują miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego dla wybranych obszarów na terenie gminy, z których następujące zawierają zapisy uwzględniające ochronę dziedzictwa kulturowego:

I. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Opatówek – wieś Szale, przyjęta Uchwałą Nr 105/04 Rady Gminy w Opatówku z dnia 22 kwietnia 2004 r.

§ 13, pkt 13. Wszelkie prace ziemne, przed ich rozpoczęciem, wymagają zgłoszenia Służbie Ochrony Zabytków (strefa eksploracji archeologicznej).

II. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla terenu inwestycyjnego położonego w miejscowości Józefów, przyjęty Uchwałą Nr 257/10 Rady Gminy w Opatówku z dnia 29 października 2010 r.

§ 4, pkt 6. Na całym obszarze objętym planem ustala się obowiązek zgłoszenia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków wszelkich znalezisk posiadających znamiona zabytku, odnalezionych przy prowadzeniu prac ziemnych oraz zabezpieczenia odkrytego przedmiotu, a także wstrzymania wszelkich robót mogących go uszkodzić lub zniszczyć.

III. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Opatówek w m. Opatówek w rejonie ulicy Piaskowej i ulicy Dziubińskiego przyjęty Uchwałą Nr 295/13 Rady Gminy w Opatówku z dnia 22 kwietnia 2013 r.

§ 6. 1. Na całym obszarze objętym planem ustala się obowiązek niezwłocznego zawiadomienia właściwego organu do spraw ochrony zabytków w przypadku natrafienia podczas robót ziemnych na obiekt mający charakter zabytku o dokonanym odkryciu. 2. Ze względu na ochronę konserwatorską działek nr 174 i 175/2 (na podstawie decyzji WKZ z dnia 17.04.2007 r. Nr 487/Wlkp/A wpisującej do rejestru zabytków historyczny układ urbanistyczny miejscowości Opatówek) nakazuje się wprowadzenie nadzoru archeologicznego przy robotach ziemnych. 3. Nowa zabudowa mieszkaniowa (wielorodzinna) winna podnosić wartości estetyczne terenu objętego planem i podkreślać związek przestrzenny z historycznym założeniem urbanistycznym, zespołem folwarcznym i zabytkowym

parkiem; nie może ona dominować nad zabudową zabytkową i winna ona odpowiadać następującym zaleceniom: wysokość kondygnacji 3 z użytkowym poddaszem, dachy strome o symetrycznych połaciach i kącie nachylenia 40°, kryte ceramicznie, kontynuowanie tradycji stosowania tynkowanego łoża ścian zewnętrznych i operowanie drobnym detałem architektonicznym (np. poprzez wykorzystanie elementów boniowania).

Inwestycje na terenie gminy Opatówek, na obszarach, dla których nie sporządzono miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, realizowane są na podstawie decyzji o warunkach zabudowy oraz ustaleniu lokalizacji celu publicznego, które uzgadniane są z konserwatorem zabytków.

8.3. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych

Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, zgodnie z § 4 ust. 2 Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. Nr 212, poz. 2153), wydane na podstawie art. 88 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, opracowuje wójt (burmistrz, prezydent miasta). Plan ten podlega uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz właściwym terenowym organem obrony cywilnej na obszarze powiatu. Jak wskazuje § 3 ust. 3 pkt 1-3 i ust. 5 cyt. Rozporządzenia plan ochrony zabytków zawiera w szczególności informacje niezbędne do realizacji prac przygotowawczych oraz sprawnego koordynowania i zarządzania ochroną w poszczególnych etapach działania, wykaz osób uprawnionych do podejmowania decyzji i kierowania ochroną, wyszczególnienie sposobów przepływu informacji na wszystkich stopniach zarządzania. Dokument ten sporządzany jest według instrukcji przygotowania i realizacji planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, stanowiącej załącznik do wskazanego Rozporządzenia. Gmina Opatówek posiada gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych opracowany w 2007 r. Plan ten jest corocznie aktualizowany.

8.4. Uwarunkowania wynikające z ochrony przyrody i równowagi ekologicznej

W czasach wielkich przekształceń środowiska, związanych przede wszystkim z urbanizacją i uprzemysłowieniem, ogromne znaczenie ma zachowanie w niezmienionym stanie terenów mało jeszcze zdegradowanych, gdzie przyroda zachowała wiele z naturalnego uroku. Formami takiej ochrony są parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu. Tworzy się je na obszarach o wysokich walorach naturalnych środowiska oraz o nieprzeciętnych właściwościach estetycznych krajobrazu, nierzadko połączonych z wartościami historycznymi, turystycznymi i krajoznawczymi.

Część gminy Opatówek znajduje się w obrębie dwóch takich obszarów:

1. Rozporządzeniem Nr 68 Wojewody Kaliskiego z dnia 20 grudnia 1991 r. ustanowiony został Obszar Chronionego Krajobrazu o nazwie „Dolina rzeki Swędrni”. Obszar ten o ogólnej powierzchni ok. 5.000 ha wyznaczono w celu zabezpieczenia walorów przyrodniczych takich jak: rzeźba terenu, zbiorniki wodne, szata roślinna oraz walorów estetyczno-widokowych krajobrazu. Dolina ta powstała w okresie zlodowacenia środkowopolskiego, stąd unikalne w skali kraju walory naturalnego krajobrazu.
2. Rozporządzeniem Nr 65 Wojewody Kaliskiego z dnia 20 grudnia 1996 r. ustanowiony został Obszar Chronionego Krajobrazu „Dolina rzeki Prosny”. Walory przyrodnicze tego obszaru, zbliżone jak w przypadku doliny rzeki Swędrni, determinowane są wpływem rzeki Prosny, lewostronnego dopływu rzeki Warty, cieków wodnych o największym znaczeniu dla regionu.

Na terenie gminy Opatówek indywidualną ochroną poprzez wpis do rejestru pomników przyrody objęte są pojedyncze obiekty przyrody ożywionej m.in. dęby szypułkowe, lipy drobnolistne i wierzby w parku zabytkowym w Tłokinii Kościelnej, lipa drobnolistna, dąb szypułkowy, buk zwyczajny w parku zabytkowym w Opatówku.

Jedną z form ochrony przyrody jest ustanowienie użytków ekologicznych, definiowanych jako zasługujące na ochronę pozostałości ekosystemów, m.in. naturalne zbiorniki wodne, śródpolne i śródleśne oczka wodne, kępy drzew i krzewów, bagna, torfowiska, wydmy, stanowiska rzadkich lub chronionych gatunków roślin i zwierząt. Na terenie gminy Opatówek, Uchwałą Rady Gminy Nr 79/95 z dnia 25 grudnia 1995 r., uznano za użytek ekologiczny bagno śródleśne „Tłokinia” we wsi Tłokinia Kościelna, oddział leśny 85d, o powierzchni 1,42 ha.

9. Charakterystyka i ocena stanu zachowania obiektów wpisanych do rejestru zabytków

Powszechnie przyjmuje się, że największe znaczenie dla miasta, wsi czy regionu mają zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków. Do zabytków nieruchomych, zgodnie z art. 6 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 r., należą: *krajobraz kulturowy, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne lub działalność wybitnych osobistości bądź instytucji*. Zabytki są nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego człowiekowi środowiska jego życia, a ich zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem w ważnym interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki. Warto wspomnieć, iż mieszkańcy gminy są spadkobiercami i depozytariuszami, ukształtowanego w długim procesie historycznym, dorobku kulturowego poprzednich pokoleń, a konstytucyjny obowiązek ochrony tego dorobku spoczywa na administracji państwa, na samorządzie terytorialnym, na właścicielach lub użytkownikach zasobów oraz na wszystkich uczestnikach procesów społecznych, edukacyjnych, artystycznych, naukowych czy gospodarczych. Zaś stan zachowania zabytków stanowi szansę zrównoważonego rozwoju gminy, zależną od zaangażowania lokalnej społeczności w ich utrzymanie i wykorzystanie. W gminie Opatówek zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków prezentują zróżnicowany stan zachowania, wynikający z formy własności i wykorzystania obiektu – od bardzo dobrego po wymagające prac remontowych. Wśród najcenniejszych zabytków nieruchomych, z uwagi na walory historyczne i architektoniczne, w gminie można wyróżnić:

ARCHITEKTURA SAKRALNA

Nieodłącznym elementem stanowiącym dominantę architektoniczną w krajobrazie wsi, są wieże i dachy kościołów wraz z towarzyszącą im zabudową w postaci kaplic, kapliczek oraz otaczających je ogrodzeń i bram, czyniąc zapis historii przekształceń architektury, rozwiązań i konstrukcji. Na terenie gminy znajdują się trzy świątynie wpisane do rejestru zabytków oraz jedna ujęta w gminnej ewidencji zabytków. Poddawane są pracom remontowym

i naprawczym w miarę potrzeb, na bieżąco.

OPATÓWEK – ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. NAJŚWIĘTSZEGO SERCA PANA JEZUSA I ŚW. DOROTY.

Parafia erygowana w 1360 r. Pierwotny kościół murowany p.w. św. Doroty zbudowany został w 1379 r. W latach 1817-1820, z inicjatywy gen. Józefa Zajączka, świątynia została przebudowana wg projektu architekta Chrystiana Piotra Aignera. Prezbiterium mieściło się od strony wschodniej, nad wejściem wznosiła się wieża. Kościół otoczony był arkadami. Kolejnej przebudowy dokonano w latach 1906-1912 wg projektu Konstantego Wojciechowskiego. 26 czerwca 1912 r. kościół został konsekrowany pod nowym wezwaniem - Najświętszego Serca Pana Jezusa. Obiekt przebudowano w stylu neogotyckim, zachowując niektóre elementy poprzedniej budowli, m.in. gotycką wieżę, która w nowym kościele znalazła się nad prezbiterium.

Kościół bazylikowy, trójnawowy, z szerszą nawą główną i węższymi bocznymi, z przylegającym od wschodu przęsłem trójosiowego masywu wieżowego, który dominuje nad bryłą czworobocznymi wieżami, nakrytymi wysmukłymi hełmami ze sterczynami z krzyżem oraz trójkątnym sterczynowym szczytem międzywieżowym. Do nawy środkowej korpusu, nakrytej dachem dwuspadowym, przylega dwuprzęsłowe prezbiterium nakryte dachem trójpółaciowym, oddzielonym od dachu nawy trójkątnym szczytem. Do prezbiterium przylega od zachodu kwadratowa, oszkarpowana, dwupiętrowa wieża nakryta dachem namiotowym o ściętych narożnikach. Nawy boczne zadaszone pulpitowo. Zewnętrzne ściany kościoła zdobią półkolumny nawiązujące do kolumnady wokół dawnej świątyni. Kościół wielokrotnie remontowany, w dobrym stanie.

W dobrym stanie znajduje się również kaplica grobowa gen. Zajączka, właściwie kaplica św. Anny, w której podziemiach spoczął generał, a jego nagrobek znajduje się przy ścianie wschodniej kaplicy. Zarówno klasycystyczny nagrobek, jak i kaplica są po przeprowadzonym w 2008 r. remoncie.

Dobrze utrzymane jest także otoczenie kościoła z przyległym cmentarzem i z murowanym ogrodzeniem wraz bramą, wzniesionych na początku XX w.

RAJSKO – KOŚCIÓŁ PAR. P.W. ŚW. MICHAŁA ARCHANIOŁA

Najstarszy kościół w gminie, zbudowany w 1607 r. z fundacji Rajskich, właścicieli wsi. Zniszczony w czasie wojen szwedzkich, został odrestaurowany w 1745 r. Obiekt murowany z cegły ceramicznej, jednonawowy, z prostokątną nawą i węższym prezbiterium oraz przylegającą od północy prostokątną

zakrystią, nakryty stromym dachem dwuspadowym. Od południa w połowie długości nawy przylega kwadratowa u podstawy kruchta boczna. Nad nawą ośmioboczna wieżyczka sygnaturki zwieńczona hełmem cebulastym z latarnią, kulą i krzyżem. Do świątyni w formach gotyckich dobudowano w latach 1917-1924 od zachodu transept i neogotyckie prezbiterium z kryptą grobową. W elewacji wschodniej wybito portal, a dawne prezbiterium zamieniono na chór muzyczny. Zachowały się późnogotyckie szczyty ozdobione tynkowanymi blendami zamkniętymi półkoliście. Elewacje ceglane, z wydzielonym uskokiem, kamiennym cokołem zakończonym warstwą cegły. Kościół wielokrotnie remontowany w dobrym stanie.

TŁOKINIA KOŚCIELNA – KOŚCIÓŁ PAR. P.W. ŚW. JAKUBA APOSTOŁA

Wzniesiony na pocz. XVIII w. staraniem kolegium wikariuszy kolegiaty kaliskiej. Usytuowany jest w południowej części wsi, drewniany, orientowany. Restaurowany ok. 1750 r. W poł. XIX w. dostawiono kaplicę. W 1955 r. kościół oszalowano, w 1969 r. zmieniono pokrycie dachu, odnawiany w 1979 r.

Obiekt konstrukcji zrębowej, na podmurówce, wzmocniony obustronnie lisicami, od zewnątrz oszalowany pionowo deskami z listwowaniem. Bryła rozczłonkowana. Do nawy na planie prostokąta przylega węższe, zamknięte trójbocznie prezbiterium, z czworoboczną zakrystią od strony północnej. Przy nawie od południa kaplica, od zachodu - kwadratowa kruchta. Dachy dwuspadowe kryte blachą, nad zakrystią dach pulpityowy. Nad nawą czworoboczna u podstawy wieżyczka sygnaturki przykryta ośmiobocznym hełmem cebulastym z ażurową latarnią i zwieńczeniem z iglicą, kulą i krzyżem. Obiekt wielokrotnie remontowany, odnawiany, utrzymany w dobrym stanie.

CHEŁMCE – ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO P.W. NARODZENIA NMP – ujęty w gminnej ewidencji zabytków.

Zespół kościoła usytuowany jest w północno-zachodniej części miejscowości. Kościół znajduje się w południowo-wschodniej części cmentarza grzebalnego o pow. 1,5 ha - na wyniesionym terenie ze stromym zboczem dochodzącym do ulicy, zabezpieczonym murem oporowym. Do kościoła od strony wschodniej prowadzą jednobiegowe schody ujęte otynkowanym murem, wznoszącym się ku górze schodkowo, natomiast od południa prowadzi podjazd z betonowej kostki, z której ułożona jest również droga wokół kościoła. Starsza, XVI-wieczna, część cmentarza znajduje się po północnej stronie kościoła, nowsza XIX-wieczna na zboczach wzniesienia po południowej i częściowo zachodniej stronie. Teren cmentarza od strony południowej, północno-wschodniej

i wschodniej ogrodzony jest ażurowym murem ceglanym z pełnymi słupkami, na kamiennej podmurówce, postawionym na przełomie XIX/XX w. W otoczeniu kościoła rośnie starodrzew, głównie klony i kilka drzew kasztanowca. Od otoczenia kościoła w kierunku wschodniej bramy wjazdowej na cmentarz prowadzi utwardzona aleja lipowa. Po północnej stronie kościoła znajduje się murowana dzwonnica, arkadowa, otwarta, z k. XIX w. oraz kaplica grobowa, obecnie cmentarna, p.w. św. Franciszka, z 1845 r., ufundowana przez dziedziczkę Franciszkę Gołębiowską, a po zachodniej stronie taras widokowy z Pietą. Teren przykościelny od terenu z plebanią oddziela asfaltowa droga. Plebania z pocz. XX w., murowana, zwrócona elewacją frontową w kierunku kościoła.

Neogotycki kościół wybudowano w latach 1881-1883 r., wg projektu architekta Józefa Chrzanowskiego z Kalisza, w miejsce spalonego, drewnianego. Murowany z cegły na podmurówce z ciosów kamiennych, nieorientowany, nieotynkowany, trójnawowy na planie prostokąta, czteroprzęsłowy, jednowieżowy, z prezbiterium szerokości nawy głównej. Bryła rozczłonkowana, korpus bazylikowy ze środkowym wyższym członem nawy głównej, nakrytym wysokim dachem dwuspadowym, z sygnaturką na szczycie południowo-zachodnim, niższe nawy boczne i kruchty boczne z osobnymi dachami jednospadowymi o niskim nachyleniu połaci. Prezbiterium nakryte dachem pięciopołaciowym, a cztery narożne szkarpy zwieńczone sterczynami, nakrytymi smukłymi hełmami w kształcie ostrosłupa. Wieża usytuowana od wschodu na osi nawy, wzniesiona na rzucie kwadratu, z kruchtą w przyziemiu, w której główne wejście do kościoła. Zachowane elewacje o bogatym i zróżnicowanym detalu architektonicznym. Kościół po remoncie kapitałnym w latach 90. XX w. oraz przeprowadzonych pracach remontowych i konserwatorskich w latach 2001-2009.

ZESPOŁY REZYDENCJONALNO-FOLWARCZNE

W przeszłości tworzące charakterystyczne wyznaczniki wiejskiego krajobrazu kulturowego, po drugiej wojnie światowej w większości uległy znacznej destrukcji. Oddzielone od naturalnego zaplecza, jakim były majątki ziemskie, pozbawione autentycznych gospodarzy, najczęściej niszczały, opuszczone, zamienione na szkoły, biura PGR i mieszkania pracownicze. Jedynie nieliczne przetrwały w stanie niepogorszonym. Zmiany ustrojowe częściowo odmieniły losy tych kompleksów, pozwalając na przeprowadzenie zabiegów rewitalizacyjnych, przywracających pierwotną funkcję, bądź też wprowadzając do tych zespołów nowe formy użytkowe, czego przykładem jest

pałac w Tłokini Kościelnej czy dwór w Rożdżalach.

Większości obiektów architektonicznych towarzyszyły i tworzyły z nimi kompozycyjnie nierozzerwalną całość parki. Miały one izolować mieszkańców rezydencji od wsi i zabudowań gospodarczych, ale także chronić od wiatrów i być miejscem spacerów dla ich właścicieli oraz oazą zieleni i atrakcyjnym elementem krajobrazu. Zmieniały się wraz z modą i stylami kolejnych epok. Na terenie gminy do rejestru zabytków wpisane zostały 3 parki, które powstały głównie w XIX w. – jeden na bazie starszego. Chociaż uległa zmniejszeniu ich pierwotna powierzchnia wraz z drzewostanem i zniszczeniu uległy w większości elementy wyposażenia ruchomego, to nadal stanowią interesujący element krajobrazu kulturowego wsi. Stan zachowania parków jest generalnie dobry, po przeprowadzonych pracach rewaloryzacyjnych lub w trakcie trwania. Zespoły rezydencjonalno-folwarczne znajdują się w miejscowościach:

OPATÓWEK – ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY

Położony w południowo-zachodniej części Opatówka. Do chwili obecnej z dawnego zespołu zachowały się: park z murowaną bramą, oficyna, domek gotycki tzw. cukiernia, zabudowania folwarczne (dwie stodoły, spichlerz), cztery czworaki, ogrodzenie obok domku gotyckiego.

Park założony na pocz. XIX w. po północno-zachodniej stronie rzeki Cieni, w stylu krajobrazowym, wg projektu Chrystiana Piotra Aignera, dla generała Józefa Zajączka i jego żony Aleksandry. Zajmuje obecnie powierzchnię ok. 15 ha., w tym 0,25 ha wód dawnej fosy. Ukształtowanie terenu parku jest zróżnicowane. W miejscu, gdzie niegdyś znajdował się pałac, teren opada w kierunku fosy, zaś pozostałe obszary opadają w kierunku południowym od 119 m n.p.m. do 112 m n.p.m. Wzgórze pałacowe wywyższone jest ponad otaczający go teren o 4,5 m. Park nie posiada ogrodzenia. Obecnie prowadzi do niego pięć wejść, z których dwa pochodzą z okresu powstania parku. Główne wejście do parku stanowi brama w północno-wschodniej części parku, złożona z dwóch murowanych, neogotyckich słupów o wys. 6 m, połączonych na wys. 4 m żelaznym zwieńczeniem, na którym znajduje się monogram „KS” (Karol Schlösser, właściciel majątku). Brama w dobrym stanie, odnowiona i uzupełniona metalowymi skrzydłami. W 1994 roku sporządzono inwentaryzację parku. Wśród ponad trzytysięcznego drzewostanu wyróżniono 8 gatunków drzew iglastych i 30 gatunków drzew liściastych, część z nich to egzemplarze o parametrach pomnikowych, np. buki pospolite, dęby szypułkowe, sosny wejmutki, modrzewie europejskie, lipy drobnolistne, kasztanowce zwyczajne, jesiony wyniosłe.

Najliczniej występuje olsza czarna, wiąz szypułkowy, klon zwyczajny i jesion wyniosły. Najcenniejsze grupy drzewostanu występują w części północnej i północno-zachodniej, pojedyncze egzemplarze także w partii centralnej. Od strony południowej przeważają olsze czarne, stanowiące naturalną otulinę parku. W oparciu o walory przyrodnicze i historyczne wytyczona została ścieżka dydaktyczna i rowerowa. Na terenie parku zachował się mostek żeliwny z 1824 roku, jednoprzęsłowy, łukowy, o czterech dźwigarach głównych odlewanych z żelaza, z kładką wspartą na podporach kamiennych, przerzucony nad cyplem wydłużonego stawu, będącego pozostałością fosy zamkowej. W 2010 r. zrekonstruowano balustradę, w 2011 r. wypiaszkowano dźwigary mostku i zabezpieczono przed korozją. Nawierzchnię alejek i ścieżek wyłożono kostką, kamieniem brukowym i asfaltem, wyposażono park w elementy małej architektury i założono system oświetleniowy. W północno-zachodniej części parku, na wydzielonych działkach zlokalizowane są współczesne budynki użyteczności publicznej, z otoczeniem odrębnie zagospodarowanym.

Park pełni funkcję rekreacyjno-wypoczynkową dla mieszkańców Opatówka. Jest sukcesywnie poddawany pracom rewitalizacyjnym, jego znaczna część jest zagospodarowana, uzupełniona o nowe nasadzenia drzew i krzewów, utrzymana w dobrym stanie. Kolejny etap prac związanych z przywróceniem walorów estetycznych i przyrodniczych parku rozpoczęto w bieżącym roku - 2021; przeprowadzono przegląd sanitarny drzewostanu i wycinkę drzew chorych, uszkodzonych i zagrażających bezpieczeństwu ludzi. Zlecono też wykonanie pełnej dokumentacji obejmującej wykonanie projektu nasadzeń, zagospodarowania alejek oraz małej architektury i opracowanie rysu historycznego.

Park stanowi własność Gminy Opatówek.

Oficina klasycystyczna z 1825 roku, wzniesiona jako dwukondygnacyjna, na rzucie prostokąta, murowana, tynkowana, z fasadą rozczłonkowaną czterema półkolumnami, nakryta pierwotnie dachem czterospadowym, na początku XX w. obniżona o jedną kondygnację i nakryta wysokim dachem dwuspadowym z okapami. Zamieszkały przez lokatorów obiekt wymaga remontu.

Własność Gminy Opatówek.

Dom, tzw. domek gotycki lub „Cukiernia”, usytuowany w parku, naprzeciw kościoła parafialnego. Zbudowany w 1 ćw. XIX w. W 1912 roku w wyniku przebudowy wstawiono prostokątne okna, nad którymi wykonano nadokienniki, w miejsce pierwotnych dużych okien gotyckich. W okresie międzywojennym

w budynku mieściło się przedszkole, cukiernia, a od 1932 r. do wybuchu wojny wytwórnia cukierków. W okresie powojennym – dom mieszkalny.

Budynek murowany z cegły ceramicznej, na planie prostokąta, podpiwniczony, elewacje pozostawione w cegle, złożony z 4 brył o zróżnicowanej wielkości i wysokości, nakrytych osobnymi, niskimi dachami. Kwadratowy człon południowo-zachodni piętrowy z wystawką, pierwotnie o konstrukcji szkieletowej, ujęty w narożach przyporami i zwieńczony otynkowanymi sterczynami. Na ścianie frontowej południowej części parterowej znajduje się, wykuty w piaskowcu, herb rodziny Zajączków – Świnka.

W 2019 r., po odkupieniu od osoby prywatnej, przeprowadzono remont generalny i modernizację budynku, zmieniono też sposób użytkowania na funkcję użyteczności publicznej - przeniesiono tam Gminną Bibliotekę Publiczną im. Braci Gillerów w Opatówku, pełniącą dodatkowo funkcję biblioteki powiatowej. W ramach przeprowadzonych prac, oprócz remontu fasady i wnętrza budynku, zrekonstruowano charakterystyczne sterczyny i duże okna. Rozebrano nieoryginalne przybudówki i dobudowano skrzydło o prostopadłościennej formie z gotyckimi oknami, a dawne podwórze budynku otoczono ażurowym murem ceglany z ostrołukowymi przejściami nawiązującymi do gotyckich okien. W jego wnętrzu powstało patio, tworząc miejsce do działań kulturalnych i społecznych na świeżym powietrzu. Własność Gminy Opatówek.

Na zachód od „Cukierni” znajduje się murowana, tynkowana neogotycka brama parkowa i mur ogrodzeniowy, artykułowane ostrołuczными płycinami, z 1 ćw. XIX w. Stan zachowania dobry.

Dawne czworaki, wzniesione w 1 ćw. XIX w., o cechach klasycystycznych. Murowane, tynkowane, parterowe, na rzucie wydłużonych prostokątów, nakryte wysokimi dachami dwuspadowymi z okapem. Obecnie stanowiące własność częściowo Gminy i osób prywatnych, na bieżąco remontowane, utrzymane w stanie dobrym i dostatecznym.

Budynki gospodarcze, zachowane w dobrym stanie. Dwie stodoły wzniesione w 1 ćw. XIX w. wg projektu Mikołaja Rougeta, murowane z cegły, nakryte wysokimi dachami dwuspadowymi, po remontach kapitalnych. W wyniku przeprowadzonych remontów stodoły zostały częściowo przebudowane. Spichlerz z 1 ćw. XIX w. później rozbudowany o człon północno-wschodni, murowany, piętrowy, klasycystyczny, przekształcony w 2 poł. XX w., w 1999 r. zaadaptowany na sklep meblowy. Budynki stanowią własność prywatną.

ROŻDŻAŁY – ZESPÓŁ DWORSKO-PARKOWY.

Majątek w Rożdżałach w latach 1854-1892 należał do Juliana Czartkowskiego, który w 1870 r. pobudował dwór w stylu neoklasycystycznym, zakładając wokół niego krajobrazowy park w miejscu dawnego ogrodu użytkowego, po południowej stronie doliny Swędrni. Dwór usytuowany w północnej części parku, przy głównej krawędzi skarpy doliny.

Budynek dworu murowany, z cegły ceramicznej, częściowo podpiwniczony, piętrowy, z wyższymi ryzalitami środkowymi, założony na planie litery „L”, bryła rozczłonkowana, poszczególne człony nakryte osobnymi dachami dwuspadowymi z szerokimi okapami. Elewacje otynkowane, z wysokim cokołem, z zachowanym detalem. Dwór fasadą zwrócony na wschód, w kierunku dawnej oranżerii i niezachowanych budynków gospodarczych. W roku 1970 obiekt został wyremontowany i nadbudowany od strony południowej. Stał się siedzibą szkoły ogrodniczej z internatem. Od 1991 r. opuszczony, popadał w ruinę. W roku 2000 został przejęty wraz z parkiem przez Kaliskie Towarzystwo Opieki Paliatywnej. Rozpoczęto remont kapitalny obiektu wraz z adaptacją na potrzeby hospicjum. Prace zostały zakończone w 2007 r., a w styczniu 2008 r. otwarto Hospicjum Stacjonarne.

Park o kompozycji krajobrazowej, częściowo rozplanowany na stromej skarpie doliny Swędrni, o powierzchni 1,5 ha, w tym 0,2 ha wód, z głównym wjazdem od południa, wjazd pierwotny ze świerkowej alei dojazdowej i nowszy - bezpośrednio z szosy asfaltowej. W kierunku południowo-zachodnim od dworu znajduje się stawek. Park poddany został zabiegom rewaloryzacyjnym, wyposażony w małą architekturę, utwardzone alejki i otoczenie wokół dworu, założono oświetlenie.

Zespół utrzymany w dobrym stanie.

TŁOKINIA KOŚCIELNA – ZESPÓŁ PAŁACOWY

Założenie pałacowo-parkowe usytuowane jest na północnym krańcu Tłokini Kościelnej, po wschodniej stronie drogi do Rożdżał. Pałac wzniesiony w latach 1915-1916 przez Ignacego Władysława Chrystowskiego, w miejscu poprzedniego dworu. Budynek murowany, otynkowany, podpiwniczony. Korpus główny na planie prostokąta, dwukondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, nakryty wysokim dachem łamanym. Piętrowy ryzalit zachodni i południowy oraz parterowe aneksy zwieńczone dachami wielopołaciowymi. W osi fasady 3-osiovy ryzalit poprzedzony czterokolumnowym portykiem zwieńczonym trójkątnym naczółkiem, o bocznych elewacjach z balkonami, werandą, loggią, wykuszem

i tarasem.

W okresie powojennym w pałacu mieściły się biura i mieszkania. Zaniedbany, częściowo zrujnowany obiekt w 1976 r. przejęła Naczelna Organizacja Techniczna Oddział w Kaliszu. Od 1986 r. rozpoczęto generalny remont pałacu wraz z adaptacją poddasza na pokoje hotelowe. W pałacu urządzono Dom Pracy Twórczej, w którym organizowano sympozja, konferencje, szkolenia, imprezy okolicznościowe. W 1998 r. w pomieszczeniach piwnic została oddana do użytku restauracja pałacowa. W 2010 r. obiekt przejęła osoba prywatna.

Park krajobrazowy, o powierzchni ok. 6 ha, założony ok. połowy XIX w. przez Chrystowskich na bazie starszego, osiemnastowiecznego ogrodu, uporządkowany, z dobrze zachowanym drzewostanem, wśród którego pomnikowe dęby szypułkowe, lipy drobnolistne, wierzba biała, robinia akacjowa, graby, jesion i wiąz. Do parku główny wjazd przez bramę z ok. 1916 r., ujętą po bokach furtami sklepionymi półkoliście. Od niej prowadzi alejka do pałacu. W narożniku południowo-zachodnim znajduje się stawek z wyspą, a po południowej stronie pałacu nowszy budynek gospodarczo-hotelowy, wzniesiony w latach 90.XX w., W części północnej parku aleja grabowa, która prowadzi do kamiennego krzyża poświęconego Stanisławowi Chrystowskiemu, zmarłemu w 1896 r. W otoczeniu starodrzewu z pomnikowymi dębami usytuowano secesyjną altanę, fontannę oraz klasycystyczną kolumnadę.

Oficyna pałacowa zbudowana w 4 ćw. XIX w., remontowana i rozbudowana w 1 ćw. XX w. Budynek murowany, podpiwniczony, dwukondygnacyjny z bocznymi aneksami, nakryty dachem dwuspadowym z okapami. Usytuowany w parku, po stronie południowej owalnego podjazdu przed front pałacu. Obiekt po kapitalnym remoncie.

Zespół pałacowy jest własnością prywatną, po gruntownej rewitalizacji świadczy usługi hotelarsko-gastronomiczne.

ARCHITEKTURA PRZEMYSŁOWA I ZABYTKI TECHNIKI

ZESPÓŁ FABRYKI SUKNA OB. MUZEUM W OPATÓWKU

Zespół fabryki położony w południowej części Opatówka, zajmuje obszar zbliżony do kwadratu, z wysuniętym skrzydłem mieszkalnym od strony zachodniej. Kompozycja zespołu na planie zwartym. Założycielem fabryki był przemysłowiec saksoński Adolf Gotlieb Fiedler.

Obiekt zbudowany w latach 1824-1831, klasycystyczny, murowany, tynkowany, wysoko podpiwniczony, składający się z trzech skrzydeł:

pięciokondygnacyjnego wschodniego i niższych - północnego i zachodniego, z poddaszami. Skrzydła na planie wydłużonych prostokątów. Kryte dachami dwuspadowymi z naczółkiem, z dachówki ceramicznej. Elewacja wschodnia z trójosiowym ryzalitem pozornym przedzielonym naczółkiem w połowie wysokości oraz zwieńczeniem w postaci naczółka w partii okapu. Wewnątrz zachowana konstrukcja drewniana i żeliwne schody.

Od 1969 r., kiedy to spłonęły górne kondygnacje budynku głównego, opuszczony obiekt ulegał dewastacji. W roku 1981 r. podjęto decyzję o zaadaptowaniu dawnej fabryki sukna na Muzeum Historii Przemysłu, które po generalnym remoncie zostało otwarte w 1991 r. Przed kilku laty przeprowadzono rewitalizację skrzydła wschodniego wraz z wymianą okien. W dawnych pomieszczeniach fabrycznych prezentowane są wystawy stałe, które obrazują rozwój różnorodnych gałęzi przemysłu, od tkactwa i koronkarstwa począwszy, przez drukarnie, produkcję ceramiki i urządzeń gospodarstwa domowego, na kolekcji fortepianów skończywszy. Stan dobry.

Obecnie, w związku z planowanym rozszerzeniem działalności muzeum, trwają roboty remontowo-budowlane związane z rewitalizacją i adaptacją na cele muzealne dotychczas nieużytkowanych pomieszczeń skrzydła zachodniego. Prace obejmują m.in. przebudowę elewacji dziedzińcowej i rozbudowę skrzydła o pochylnie dla osób niepełnosprawnych oraz o klatkę schodową i windę towarowo-osobową, remont i naprawę uszkodzonych elementów drewnianej konstrukcji stropów i dachowej wraz wymianą pokrycia dachowego na budynku, orynnowanie, przebudowę części pomieszczeń, remont i malowanie elewacji, wymianę stolarki okiennej i drzwiowej. Zakończenie remontu planowane jest na koniec 2021 roku. Własność Starostwa Powiatowego w Kaliszu.

Dawny dom robotników. Obiekt stanowi północno-zachodnią część zespołu. Od strony południowej do obiektu przylega prostopadłe skrzydło zachodnie fabryki sukna i dalej na jego osi - dawny folusz, budynek z 1824 r.. Budynek domu murowany z cegły, tynkowany, rzut na planie wydłużonego prostokąta. Bryła zwarta, trzykondygnacyjna, podpiwniczona, z użytkowym poddaszem, nakryta dachem dwuspadowym z wysuniętym okapem, od wschodniej strony z naczółkiem, w połaci dachu okno powiekowe. Od północy wysunięta przeszklona altana – pierwotnie brama przejazdowa – nakryta dachem pulpitowym. Remont kapitalny przeprowadzono pod koniec lat 90.XX w. Obecnie stanowi własność Gminy Opatówek. Utrzymany w dobrym stanie.

BUDYNKI UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ

ROGATKA MIEJSKA W OPATÓWKU.

Dawny punkt poboru opłat, przykład architektury municypalnej. Usytuowany przy trasie z Opatówka do Kalisza. Budynek zbudowany ok. 1820 r., w stylu klasycystycznym, murowany, otynkowany, parterowy. Bryła zwarta, kwadratowy korpus główny z niższą przybudówką od południowej strony, nakryty czteropołaciowym namiotowym dachem z dachówki ceramicznej, nad dobudówką dach niższy dwuspadowy. Aneksy po jej bokach z dachami płaskimi. Obiekt zachowany w dobrym stanie. Obecnie dom mieszkalny, stanowiący własność prywatną.

10. Obszary największego zagrożenia dla zabytków w gminie

Gmina Opatówek nie posiada opracowanego planu zagospodarowania przestrzennego dla całego obszaru gminy, będącego prawem miejscowym. Z punktu widzenia ochrony konserwatorskiej jest to istotne zagrożenie dla zabytków nieruchomych. Bowiem ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy jest jedną z czterech form ochrony wymienionej w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Pozostałe, wpis do rejestrów zabytków, dotyczy wybranych grup obiektów, zaś uznanie za pomnik historii lub utworzenie parku kulturowego obecnie gminy nie dotyczy. Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r. wprowadziła w art. 7 pkt 4 dodatkową formę ochrony m. in. w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz w decyzji o warunkach zabudowy, jednakże nie wszystkie inwestycje realizowane są w oparciu o w/w decyzje, a remonty obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków nie zawsze wymagają pozwolenia na budowę, które wydawane jest w uzgodnieniu z konserwatorem zabytków. Brak szczegółowych zapisów w planach zagospodarowania przestrzennego może spowodować daleko idące przekształcenia przestrzenne, materiałowe i architektoniczne.

Istotnym zagrożeniem dla elementów dziedzictwa materialnego są katastrofy naturalne, np. pożary, powodzie, wichury, które zwłaszcza w sytuacji złego zabezpieczenia zabytku mogą doprowadzić do fizycznej destrukcji obiektu.

Dużym zagrożeniem, mogącym ostatecznie spowodować całkowite zniszczenie zabytku, jest notoryczne zaniedbywanie bieżących napraw i zaniechanie koniecznych remontów, zwłaszcza obiektów znajdujących się w złym stanie technicznym. Powolne, ale długotrwałe pogarszanie się stanu

technicznego zabytku prowadzi w nieunikniony sposób do destrukcji substancji zabytkowej i trwałej utraty części lub całości wartości bazowych. Przyczyną utraty wartości zabytków bywają też niefachowo prowadzone prace remontowe, adaptacyjne lub rewitalizacyjne. Czasami zabytkowe budynki, choć widać, że poddane zostały pracom remontowym, są zadbane i w dobrym stanie technicznym, jednak w trakcie prac uległy znacznym przekształceniom negatywnie wpływającym na autentyzm obiektu i posiadane wartości. Zmiany te dotyczyć mogą wielu różnorodnych aspektów, np. zubożenie wystroju architektonicznego, zmiany formy i materiału stolarki okiennej i drzwiowej, zmiany pokrycia dachu, zmiany faktury i kolorystyki tynków elewacji. Ingerencje mogą dotyczyć również bryły budynku, np. poprzez zmianę formy dachu, rozbudowy, nadbudowy itp.

W przypadku historycznych struktur przestrzennych (zespoły budowlane oraz układy urbanistyczne i ruralistyczne) największe zagrożenia niosą zmiany związane z rozwojem miasta lub wsi. Działania inwestycyjne, w wyniku których następują zmiany historycznie ukształtowanych kompozycji, m.in. rozplanowanie placów, przebieg ulic, linie zabudowy, komponowane układy zieleni, przekształcenia brył i gabarytów budynków, a także wprowadzanie w zabytkowy układ przestrzenny nowej, dysharmonijnej zabudowy powodują niekiedy nieodwracalne zmiany i całkowitą utratę wartości tych układów.

Do obszarów zagrożonych zaliczyć należy również dawne zespoły dworskie, pałacowe i folwarczne. Brak nowych funkcji dla obiektów architektonicznych związanych z dawną zabudową rezydencjonalną i folwarczną, niewielka możliwość ich wykorzystania spowodowała opuszczenie, a w konsekwencji niszczenie obiektów i ich likwidację.

Do najczęstszych przyczyn zniszczeń założeń ogrodowych zaliczyć należy podziały własnościowe w obrębie założenia parkowego, wadliwą gospodarkę oraz wady realizacyjne. Ważne jest, aby całość zabytkowego obszaru pozostawała możliwie w ręku jednego użytkownika, bez dzielenia całości terenu na kilka części i bez wprowadzania kilku użytkowników o różnych, sprzecznych programach użytkowania w obrębie chronionego parku. Niekorzystne jest także wprowadzanie nowych elementów, sprzecznym z charakterystycznym układem zabytkowym parku, wśród których do najczęściej spotykanych zaliczyć można niewłaściwie lokalizowane i zakładane boiska sportowe, parkingi, ujęcia wody itp. W zabytkowych parkach przyczyną degradacji wartości mogą być też zmiany kompozycyjne, np. nowe

rozplanowanie ciągów komunikacyjnych lub niedostosowane do charakteru parku elementy małej architektury, a także nowe, wykonane z nieodpowiednich materiałów nawierzchnie dróg i alejek.

Wadami sprzyjającymi powstawaniu zniszczeń są również nieprawidłowości w zakresie materiału roślinnego. Są to przeważnie niezgodności z miejscowymi warunkami glebowymi, wodnymi lub klimatycznymi, zwłaszcza w przypadku zastosowania form roślinnych introdukowanych. Prowadzi to do powstawania ubytków w kompozycji ogrodowej, a wynika zazwyczaj z niedostatecznej znajomości samych roślin i ich wymagań.

Jako warunek korzystnego wpływu dziedzictwa na wzmocnienie tożsamości społeczności lokalnej wskazuje się upowszechnienie wiedzy na temat lokalnych zabytków i ich wartości. Dlatego *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*, jako zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego wymieniał również brak wiedzy, związany z niedostatecznie rozwiniętą edukacją na rzecz dziedzictwa, skutkujący „niedostatecznym zaangażowaniem społecznym w opiekę nad zabytkami”.

Najważniejszym jednak elementem są możliwości finansowania prac przy obiektach zabytkowych przez różne kategorie osób i instytucji nimi władającymi. Często realne potrzeby znacznie przekraczają kwoty nań przeznaczone. Element finansowy w znaczący sposób hamuje realizację najciekawszych nawet projektów rewitalizacyjnych.

11. Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

11.1. Gminna ewidencja zabytków

Przepisy art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakładają na wójta/burmistrza gminy obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków. Zgodnie z art. 22, ust. 5 cyt. ustawy w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gmina Opatówek wykonała ewidencję zabytków nieruchomych w 2009 r. W roku 2016 dokonano aktualizacji gminnej ewidencji zabytków nieruchomych. Wykonano karty adresowe zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury

i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych i wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Gminna ewidencja zabytków przyjęta została Zarządzeniem nr 45/2019 Burmistrza Gminy Opatówek z dnia 3 lipca 2019 r.

W 2011 roku wykonana została gminna ewidencja zabytków archeologicznych, obejmującą karty stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków i przeznaczonych do wpisu do rejestru oraz karty zespołów stanowisk archeologicznych. Zgodnie z w/w Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, do końca 2022 r., wykonane zostaną karty adresowe gminnej ewidencji zabytków archeologicznych.

Gminna ewidencja zabytków będzie podlegała okresowej aktualizacji poprzez:

- wykreślanie z ewidencji zabytków nieruchomości obiektów, które zostały rozebrane, gruntownie przebudowane i utraciły już cechy zabytkowe, uzupełnianie o zmiany stanu prawnego obiektu, jak aktualne formy ochrony - w porozumieniu z konserwatorem zabytków,
- uzupełnianie ewidencji zabytków nieruchomości o nowe obiekty, po otrzymaniu zawiadomienia konserwatora zabytków o wpisie do rejestru zabytków lub włączeniu ich do wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- uzupełnianie ewidencji zabytków archeologicznych poprzez włączanie informacji o wszystkich sukcesywnie odkrywanych reliktach przeszłości niezależnie od charakteru badań oraz na podstawie uzyskiwanych wyników badań weryfikacyjnych AZP, zgodnie z informacjami przekazywanymi przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

11.2. Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków

- włączenie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do zajęć szkolnych w szkołach prowadzonych przez gminę
- organizowanie w ramach zajęć szkolnych wycieczek krajoznawczych, prezentacja najcenniejszych obiektów zabytkowych i ich historii,
- wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego,
- udostępnienie gminnej ewidencji zabytków i „*Programu opieki nad zabytkami gminy Opatówek na lata 2022-2025*” oraz sprawozdań z jego realizacji na stronie internetowej Urzędu Gminy,

- uwzględnienie obiektów zabytkowych przy wyznaczaniu nowych tras turystycznych i ścieżek dydaktycznych,
- ustalenie z właścicielami obiektów zabytkowych możliwości i zasad ich udostępniania dla celów turystycznych,
- opracowanie systemu informacji wizualnej w postaci ujednoliconych tablic zawierających krótką informację na temat historii obiektu,
- udział w szkoleniach i konferencjach poświęconych ochronie dziedzictwa kulturowego,
- współpraca z organizacjami pozarządowymi i instytucjami w zakresie popularyzacji ochrony dziedzictwa kulturowego,
- udział w imprezach – wystawach, targach, festynach historycznych – promujących region, w tym dziedzictwo kulturowe,
- organizacja i wsparcie konkursów oraz wystaw związanych z dziedzictwem kulturowym,
- popularyzacja dobrych przykładów rewaloryzacji obiektów zabytkowych na terenie gminy,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu włączenia lokalnych szlaków turystycznych w system ponadregionalny,
- propagowanie idei społecznej opieki nad zabytkami, współdziałanie i współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków.

11.3. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego

- informowanie właścicieli obiektów zabytkowych o możliwościach pozyskania środków na odnowę zabytków,
- merytoryczna pomoc właścicielom obiektów zabytkowych w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o środki na odnowę zabytków,
- określenie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków i znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, nie będących własnością Gminy Opatówek,
- planowane jest coroczne wydzielanie określonych kwot na dofinansowanie prac remontowo-konserwatorskich lub robót budowlanych przy zabytkach nie będących własnością Gminy Opatówek,
- stworzenie samorządowego systemu preferencji finansowych dla właścicieli obiektów zabytkowych, np. zwolnienia z podatku od

nieruchomości warunkowane podjęciem działań zmierzających do ich zabezpieczenia i konserwacji,

- opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie dla obszarów najcenniejszych ze względu na zachowanie dziedzictwa kulturowego,
- zachęcanie prywatnych właścicieli do uporządkowania przestrzeni ogrodowej wokół zabytkowych budynków,
- kontynuacja działań zwiększających atrakcyjność przestrzeni miejskiej i wiejskiej (nowe nawierzchnie, kompozycje roślinne, nowe nasadzenia drzew i krzewów, ławki, oświetlenie),
- renowacja obiektów zabytkowych będących własnością Gminy:
  - systematyczne prace porządkowe i pielęgnacyjne na terenie parku pałacowego w Opatówku, uzupełnianie zieleni parkowej nowymi nasadzeniami drzew i krzewów ozdobnych,
  - remont oficyny pałacowej;
- podejmowanie działań o dofinansowanie prac przy zabytkach będących własnością Gminy z funduszy zewnętrznych.

11.4. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

- wspieranie inicjatyw związanych z obsługą ruchu turystycznego,
- promocja szkolnictwa zawodowego w zakresie konserwacji zabytków i zawodów zanikających, np. kamieniarstwo, snycerstwo, kowalstwo, ludwisarstwo, introligatorstwo (zamieszczanie informacji na stronie internetowej Gminy o szkoleniach organizowanych przez ochotnicze hufce pracy, udział młodzieży w warsztatach etnograficznych organizowanych m.in. przez skanseny i urzędy pracy w ramach projektu „Ginące zawody pomysłem na przyszłość”)
- współpraca z urzędami pracy w zakresie szkolenia osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną i tzw. „ginącymi zawodami”.

11.5. Określenie zasobów zabytkowych, które można wykorzystać do tworzenia np. tras turystycznych, ścieżek dydaktycznych itp.

Do działań z zakresu opieki nad zabytkami należy również wytyczanie i utrzymywanie szlaków turystycznych, które stanowią jedną z form promocji

dziedzictwa kulturowego i wykorzystania jego potencjału. Elementy dziedzictwa kulturowego osadzone w naturalnym otoczeniu stają się coraz istotniejszą składową oferty turystycznej. Obiekty dziedzictwa podnoszą przede wszystkim atrakcyjność turystyczną i zwiększają konkurencyjność miejscowości w staraniach o przyjezdnych. Istotą tworzenia wszelkich szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, konnych, kajakowych, nordic walking, itp.) jest cel, któremu mają służyć, zaś ów determinowany być musi atrakcyjnością miejsc i obiektów, przez które szlak przebiega, bowiem w świecie współczesnej cywilizacji i wysokiej techniki poszukujemy naturalnej przyrody, bogactwa lasów, kryształowego powietrza i czystej wody. W pełnym napięć życiu poszukujemy „miłych wspomnień z dzieciństwa”, ojczystego krajobrazu, w którym odnajdujemy harmonię pól, a w nich wiejskie dwory, kościoły, chałupy, wiejskie przydrożne kapliczki. Jednocześnie pobyt na wsi uczy szacunku do przyrody i dbania o nią, pokazuje jak ważna jest bioróżnorodność i zachowanie krajobrazu przyrodniczego. Również powrót do korzeni, poznanie dziedzictwa przodków staje się jedną z potrzeb, która może być zrealizowana także dzięki turystyce i jej części składowych.

Walory przyrodniczo-krajobrazowe gminy Opatówek ze szczególnie cennymi obszarami chronionymi oraz bogatą florą i fauną, atrakcyjność dolin rzecznych, dostępność komunikacyjna i położenie w aglomeracji kalisko – ostrowskiej oraz sąsiedztwo Kalisza, cenne obiekty architektury sakralnej, w tym drewniany kościół - przykład zanikającego już w pejzażu wiejskim historycznego budownictwa drewnianego, oraz przypominające świetność szlachecką obiekty rezydencjonalne, liczne małe obiekty kultu - kapliczki, krzyże przydrożne, ślady wielokulturowości, kultywowanie tradycji ludowej, znane nie tylko w kraju Muzeum Historii Przemysłu, historyczne postaci związane z gminą, wykorzystywane rekreacyjnie tereny wokół zbiornika retencyjnego we wsi Szale i odbywające się tutaj Międzynarodowe Regaty Windsurfingowe oraz inne imprezy cykliczne na terenie gminy, np. odbywające się targi Ogrodniczo-Rolnicze i Działkowe "Pamiętajcie o ogrodach" czy Międzynarodowy Festiwal Organowy „Jesień Organowa – Chełmce”, stanowią niewątpliwie atut turystyczny i poznawczy.

Gmina jest też integralnie powiązana z gminami sąsiednimi. Ma to ogromne znaczenie dla prawidłowego funkcjonowania tak gospodarki, jak i wszelkich przejawów społecznej aktywności mieszkańców gminy, a współpraca w ramach Stowarzyszenia „LGD7 Kraina Nocy i Dni” przynosi wymierne korzyści, w tym promujące region, jego tożsamość kulturową i rozwój turystyki. Na terenie

gminy przecinają się lokalne i ponadlokalne szlaki turystyczne, stanowiące również formę związku między sąsiednimi gminami, dla których granice administracyjne nie stanowią przeszkody, lecz wręcz implikują nowatorskie rozwiązania w zakresie szeroko pojętego zaspokajania potrzeb społecznych. Szlaki te, tworzące system o dużym ładunku dydaktycznym, wiodą do najciekawszych pod względem historycznym i przyrodniczym miejscowości, z uwzględnieniem obiektów zabytkowych i cennych terenów przyrodniczych, wymienionych w poprzednich rozdziałach. Wśród szlaków występują:

- ❖ *Szlak Kościołów Drewnianych Ziemi Kaliskiej*, na którym wśród kilkunastu kościołów znajdujących się: w Blizanowie, w Borkowie Starym, w Godzieszach Wielkich, w Kaliszu - na Zawodziu, w miejscowości Krzyżówki w Kamiennej, w Kosmowie, w Kościelcu Kaliskim, w Lipem, w Piątku Wielkim, w Pamięcinie, w Strzałkowie, w Rychnowie, w Zbiersku, w Zborowie, ujęto także kościół p.w. św. Jakuba Apostoła w Tłokini Kościelnej.
- ❖ *Szlak Kulinaryny „Kaliskie Smaki”*, skupiający m.in. lokalnych członków Sieci Dziedzictwa Kulinarne Wielkopolska – restauracje, cukiernie, piekarnie, zagrody agroturystyczne, tłocznie soków owocowych, zakłady mięsne; szlak obejmuje pałac z restauracją w Tłokini Kościelnej.
- ❖ *„Wielka Pętla Gminy Opatówek”*, szlak rowerowy długości 26 km: Opatówek - PP Hellena – Trojanów – Chełmce – Szale - Kalisz ul. Łódzka – Nędzrzew – Skarszew - Tłokinia Mała - Tłokinia Kościelna - Tłokinia Wielka – Opatówek - Muzeum Historii Przemysłu.
- ❖ *szlak żółty*, długości 8,8 km, Winiary - Rożdżały – Pólko.
- ❖ *szlak zielony*, długości 1,5 km, Kalisz – Chełmce.
- ❖ *szlak czerwony*, długości 22 km, Winiary – Szale – Wolica – Stobno – Ołobok (pow. ostrowski).
- ❖ *szlak czerwony*, długości 5 km, Opatówek – Trojanów - Opatówek.

Miłośnicy motoryzacji mogą korzystać z 4 wariantów tras po gminach powiatu kaliskiego; przez miejscowości gminy Opatówek wiodą:

- *Trasa nr 1:* Opatówek - Szczytniki - Iwanowice - Sobiesęki Drugie - Sobiesęki - Brzeziny - Godziesze Wielkie - Wolica - Chełmce - Szale - Kalisz – Opatówek,
- *Trasa nr 3:* Opatówek - Koźminek - Lisków - Przespolew - Ceków Kolonia - Kamień - Skarszew - Tłokinia Kościelna – Opatówek,

- *Trasa nr4:* Kalisz - Opatówek - Koźminek - Krzyżówki - Morawin - Kamień - Dębe - Stary Nakwasin - Opatówek - Szałe – Kalisz.

Ponadto, Stowarzyszenie „LGD7 Kraina Nocy i Dni” oraz LGD Stowarzyszenie „Długosz Królewski”, obejmujące zasięgiem działania tereny 13 gmin, w tym gminę Opatówek, opracowały pięć tras rowerowych pn. „SZLAKIEM DĘBÓW I PAPROCI”, których łączna długość wynosi 240 km. Przez tereny gminy przebiega:

- ✓ *Trasa Północna Etap III*, długości ok. 85 km: Krzyżówki - Koźłatków - Zakrzyn - Lisków - Dębsko - Emilianów - Osuchów - Murowaniec Zalew - Dębe Kolonia – Stary Nakwasin - Słoneczna - Rożdżały - Tłokinia Kościelna - Nędzierzew – Kalisz Winiary.
- ✓ *Trasa Południowa*, długości ok. 52 km: Kalisz Zawodzie - Żydów - Osiek - Śmiłów - Leziona - Psary - Rososzycza - Ołobok - Wola Droszewska - Zadowice - Szwacin - Godziesze Wielkie - Chełmce - Cienia Trzecia – Opatówek.
- *SZLAK EDUKACYJNO–ROWEROWY NATURA 2000*, oznaczony przez Stowarzyszenie Ludzi Dobrej Woli Ziemi Kaliskiej, wytyczony przez kolarza Bronisława Krokusa, 30-kilometrowy, który wiedzie przez najpiękniejsze zakątki Doliny rzeki Swędrni na terenie czterech gmin i obejmuje m.in. miejscowości: Nędzierzew, Tłokinia Kościelna, Rożdżały, Dębe Kolonia. Na szlaku umieszczono 30 tablic edukacyjno-informacyjnych oraz stałą wystawę zdjęć prezentujących najpiękniejsze miejsca Natury 2000.

Istniejąca sieć szlaków turystycznych nie wyczerpuje możliwości wytyczenia kolejnych szlaków czy ścieżek dydaktycznych. Jakość dotychczasowej oferty turystycznej może podnieść kolejny produkt np. tematyczny szlak kulturowy, dla którego utworzenia są szczególnie atrakcyjne wszelkie produkty regionalne związane z gastronomią, znane rody i ich rezydencje czy wydarzenia historyczne związane z bitwami powstańczymi i miejsca pamięci. W porozumieniu z sąsiednimi gminami można wytyczyć szlak monumentalnych świątyń murowanych, szlak związany z miejscem pobytu postaci historycznych itp. Tereny cenne przyrodniczo zachęcają do utworzenia kolejnych ścieżek: nordic walking, narciarstwa biegowego czy punktów obserwacji ornitologicznych, jako dobry przykład turystyki fotograficznej i realizacji idei tzw. birdwatchingu.

To tylko niektóre z możliwości, które pozwoliłyby wzbogacić ofertę

poznawczą walorów przyrodniczo - krajobrazowo - historycznych gminy, gdyż jej perspektywy rozwojowe wiążą się również z pełniejszym wykorzystaniem wspomnianych walorów dla celów wypoczynkowo - turystycznych, jak również wyeksponowaniem istniejących zasobów zabytkowych.

Agroturystyka – to forma wypoczynku odbywającego się na terenach wiejskich o charakterze rolniczym, oparta o bazę noclegową i aktywności rekreacyjne związane z gospodarstwem rolnym lub równoważnym i jego otoczeniem przyrodniczym, produkcyjnym i usługowym. W Polsce rozwija się niezwykle dynamicznie ten rodzaj turystyki wiejskiej, wykorzystującej naturalne walory dziedzictwa kulturowego i różnorodności przyrodniczej, a obiekty kultury materialnej wsi, do niedawna tracone bezpowrotnie, dzisiaj odżywają na nowo. Starym domom, karczmom, kuźniom, często będącym przykładem unikatowej sztuki budowlanej, nadaje się nowe przeznaczenie – służą turystom. W gminie znajdują się gospodarstwa rolne, które posiadają znakomite warunki do rozwoju tej formy wypoczynku, pozwalającej poznać niewątpliwe uroki poszczególnych zakątków gminy i mogącej zarazem przyczynić się w znaczący sposób do zachowania pozostałości dawnych narzędzi gospodarczych, kuchennych, dawnych strojów, jako znacznika gospodarstwa agroturystycznego, formy wystroju, a zarazem propagowania historycznych tradycji regionu.

12. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Podmiotem formułującym gminny program opieki nad zabytkami jest samorząd gminy. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez zespół działań władz gminy na rzecz osiągnięcia celów w nim przyjętych. Samorząd ma oddziaływać na różne podmioty związane z obiektami zabytkowymi, w tym również na mieszkańców gminy w celu wywołania w nich pożądanых zachowań prowadzących do realizacji zamierzonych celów. Zakłada się, że w realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Opatówek wykorzystane zostaną następujące grupy instrumentów: instrumenty prawne, finansowe, społeczne, koordynacji i kontroli.

1. Instrumenty prawne:

- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- dokumenty wydane przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynikające z przepisów ustawowych,
- uchwały Rady Miejskiej (miejscowe plany zagospodarowania

przestrzennego, zwolnienia i ulgi dla właścicieli obiektów zabytkowych).

2. Instrumenty finansowe:

- środki własne zatwierdzone uchwałą Rady Miejskiej,
- dotacje,
- subwencje,
- dofinansowania.

3. Instrumenty społeczne:

- uzyskanie poparcia lokalnej społeczności dla programu poprzez sprawną komunikację,
- edukacja i tworzenie świadomości potrzeby istnienia i ochrony dziedzictwa kulturowego w lokalnej społeczności,
- współpraca z organizacjami społecznymi.

4. Koordynacja i kontrola

- gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania obiektów, prowadzonych pracach remontowych i konserwatorskich,
- utworzenie w ramach organizacyjnych Urzędu Miejskiego zespołu koordynującego realizację poszczególnych zadań wynikających z ustaleń programu opieki nad zabytkami.
- wewnętrzne okresowe sprawozdania z realizacji niniejszego programu.

13. Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wójt/burmistrz gminy zobowiązany jest do sporządzania co 2 lata sprawozdania z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami. Sprawozdanie to przedstawiane jest Radzie Gminy. Po 4 latach program powinien zostać zaktualizowany i ponownie przyjęty przez radę gminy.

Do wykonania powyższego zadania utworzony zostanie zespół koordynujący, monitorujący niniejszy program poprzez:

- a) analizę i ocenę przebiegu realizacji,
- b) analizę i ocenę stopnia uzyskanych efektów.

Wykonanie sprawozdania powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji gminnego programu uwzględniającą:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania programu opieki nad zabytkami,
- b) efektywność ich wykonania.

Dla założonych działań przyjęte zostaną m.in. następujące kryteria oceny

realizacji programu:

- procentowy poziom wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansowa zrealizowanych prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków stanowiących własność Gminy,
- wartość finansowa przyznanych dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy obiektach zabytkowych nie będących własnością Gminy,
- wartość pozyskanych środków finansowych na ochronę zabytków ze źródeł zewnętrznych,
- liczba planów zagospodarowania przestrzennego uwzględniających ochronę dziedzictwa kulturowego,
- liczba szkoleń i konferencji propagujących wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba szkoleń dla nauczycieli w zakresie wiedzy z zakresu dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych, ścieżek dydaktycznych,
- liczba publikacji, folderów i przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego,
- liczba utworzonych miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

14. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami

System finansowania zabytków został określony w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 71–83a), jej podstawowym wyróżnikiem jest rozdzielenie pojęcia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do ochrony zabytków odnoszą się wszelkie czynności władcze podejmowane w tym zakresie przez organy administracji publicznej, natomiast opieka nad zabytkami polegająca na utrzymaniu ich we właściwym stanie technicznym należy do właścicieli i użytkowników zabytków. Tak więc to na właścicielu spoczywa obowiązek właściwego zabezpieczenia i utrzymania obiektu zabytkowego oraz prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku.

Biorąc pod uwagę specyfikę prac remontowych i konserwatorskich przy zabytkach, finansowanie opieki nad zabytkami zostało wpisane w ogólny system

finansów publicznych. Dzięki temu właściciel lub posiadacz zabytku, tzn. osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wpisanego do rejestru zabytków jako „sprawująca opiekę nad zabytkiem” może ubiegać się o przyznanie dotacji celowej z budżetu państwa. Dodatkowo w trybie określonym odrębnymi przepisami dotacje przy zabytku wpisanym do rejestru mogą być udzielane przez organy stanowiące gmin, powiatów lub samorządów województw.

Sposób i zakres udzielanych dotacji został szczegółowo opisany w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Do najważniejszych zapisów należy określenie, na jakie prace można uzyskać wsparcie finansowe. I tak dotacja może obejmować nakłady konieczne na (art. 77):

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;

16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7–15;

17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Wszystkie podmioty zobowiązane do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków mogą ubiegać się o ich dofinansowanie ze środków m.in.:

1. Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu

Zasady finansowania opieki nad zabytkami określa ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 71-83a). Szczegółowe warunki i tryb udzielania dotacji określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r., poz. 1674 ze zm.).

Program operacyjny *DZIEDZICTWO KULTUROWE* realizowany jest w ramach corocznie ogłaszanych priorytetów. Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

Witryna internetowa: <http://www.mkidn.gov.pl>

2. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Wydział Funduszu Kościelnego

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane wyłącznie na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże) ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni,

a także stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).

Witryna internetowa: <http://www.mswia.gov.pl>

3. Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu

Ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest Wojewoda Wielkopolski. W ramach środków finansowych pozostających w dyspozycji Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków można ubiegać się o dofinansowanie:

- nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji;
- nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji. Wniosek ten wnioskodawca może złożyć po przeprowadzeniu wszystkich prac lub robót przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków określonych w pozwoleniu wydanym przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Witryna internetowa: <http://www.poznan.wuoz.gov.pl>

4. Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego, Departament Kultury

Dotacje udzielane są w ramach otwartego konkursu ofert na zadania publiczne Województwa Wielkopolskiego w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego - ochrona zabytków i opieka nad zabytkami. Z budżetu Województwa Wielkopolskiego mogą być udzielane dotacje celowe na prace lub roboty przy zabytku dostępnym publicznie, posiadającym istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub kulturowe. Dotacja może zostać udzielona do 70% ogółu nakładów na prace lub roboty. W uzasadnionych przypadkach, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową lub gdy wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, a także w sytuacji, gdy konieczne jest niezwłoczne podjęcie prac lub robót, może być udzielona dotacja do 100 % nakładów.

Witryna internetowa: <http://www.bip.umww.pl>

5. Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Poznaniu

Na zadania związane z ochroną i kształtowaniem przyrody. Pomocą finansową mogą być objęte działania konserwatorskie i adaptacyjne polegające na:

- 1) pracach pielęgnacyjnych drzew i krzewów,
- 2) usuwaniu drzew i krzewów (w tym samosiewów), po uzyskaniu stosownego zezwolenia,
- 3) przygotowaniu gruntu pod nasadzenia,
- 4) zakupie sadzonek roślin wieloletnich i ich nasadzenia,
- 5) wykonaniu trawników,
- 6) czyszczeniu lub modernizacji zbiorników wodnych i cieków,
- 7) pracach związanych z budową lub modernizacją ciągów komunikacyjnych (alejek), obiektów małej architektury (wyłącznie: ławki, kosze na śmieci, tablice edukacyjne),
- 8) zakupie, montażu i instalacji oświetlenia parkowego.

Witryna internetowa: <http://www.wfosgw.poznan.pl>

6. Starostwa Powiatowego w Kaliszu

Zasady i tryb postępowania przy udzielaniu i rozliczaniu dotacji określa Uchwała Nr XXXIII/285/2021 Rady Powiatu Kaliskiego z dnia 28 kwietnia 2021 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnych ewidencjach zabytków, położonych lub znajdujących się na obszarze powiatu kaliskiego.

Witryna internetowa: <http://www.powiatkalisz.pl>

Działania o charakterze strategicznym i ponadregionalnym mogą liczyć na finansowanie z funduszy europejskich, m.in. z zaplanowanych na lata 2021-2027, *Programu Infrastruktura i Środowisko, Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Wielkopolskiego oraz Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich.*

Wymienione źródła finansowania są wskazówką dla właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe informacje dotyczące rodzaju finansowanych zadań, uprawnionych wnioskodawców, trybu składania wniosków, kryteriów oceny i warunków rozliczenia można znaleźć na stronach internetowych instytucji udzielających pomocy finansowej.